3 1761 06268957 5

Іван Франко

анські Жарти

Поема з остатніх часів панщини.

[redacted] г.

дом Української Книгарні
ім. Т. Шевченка
4th Street, New York, N. Y.

PG
3948
F7P3
1919
c.1
ROBARTS

VELUT ARBOR ÆVO

Presented to the

LIBRARY *of the*

UNIVERSITY OF TORONTO

by

CHRISTINA SPOLSKY

ІВАН ФРАНКО.

ПАНСЬКІ ЖАРТИ

ПОЕМА З ОСТАТНЇХ ЧАСІВ ПАНЩИНИ.

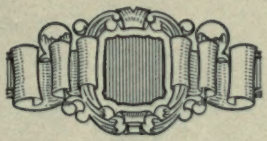

1919.

Накладом Укр. Книгарнї Т. Шевченка
168 E. 4 St., New York, N. Y.

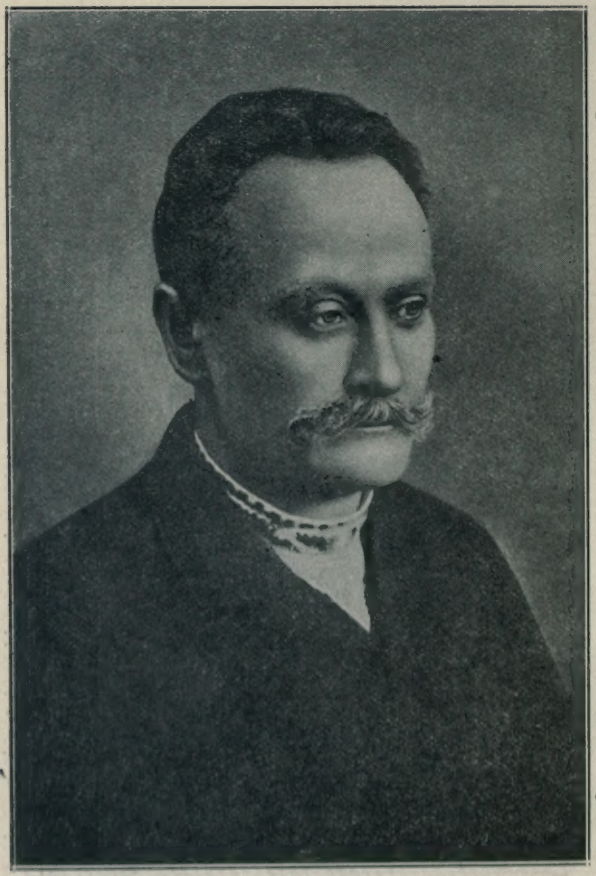

Іван Франко

ПЕРЕДМОВА.

Поетичне оповідане „Панські жарти" було написане в січні і лютім 1887 р., незабаром по моїм шлюбі, і вийшло друком у перве 1887 р. в окремій книжечці п. з. „З вершин і низин. Збірник поезій. Накладом автора'. Зараз по появі сеї книжечки літературна критика дуже прихильно привитала сю поему (пор. „Зоря" 1887 р. ст. 241—2*), що загалом досить рідко трафляло ся з моїми творами. — Книжочка розійшла ся досить скоро, і в р. 1893 я видав її другим накладом у значно збільшенім обємі. (З вершин і низин. Збірник поезій Івана Франка. Друге доповнене видане. Накладом Ольги Франко.

---

*) Рецензент Г. Ц. (Григорий Цеглинський), ставлячи ся в загалї дуже неґативно до збірки лїричних поезій, що входили в склад книжечки „З вершин і низин", вбачаючи в них лише „римозану прозу і революційну тенденцію", в „Панськіх жартах" добачик „monumentum aere perennius". „Вони—писав д. Г. Ц.—„суть окрасою не тілько поезій Івана Франка, але руської поезії взагалї. Ми не вагуєм Львів 1893, ст. 468—VI), де поема „Пан-

ські жарти" містила ся на ст. 293—391. Рівночасно з появою сеї збірки вийшла поема „Панські жарти" окремою книжечкою як відбитка з сеї збірки, без змін у тексті. Се окреме видане, якого друковав ся досить великий, як на ті часи, наклад, розпродано, здаєть ся, вже давно, коли натомість більша збірка не розпродана ще й доси.

Основою мойого поетичного оповіданя був факт досить незвичайний у історії панщини в Галичині, записаний галицько-руським поетом Николаєм Устіяновичем в увазї до його повісти „Месть Верховинця", написаної 1894 р., де було сказано, що в давнійших роках (у перших роках XIX в.) властитель гірського села Ялинковате в стрийськім окрузї ра-

---

ся сказати, що від Шевченка не має красшої поезії в літературі руській. Під смирним написом „Оповідане" криє ся тут епічна поема першорядної краси і першорядної ціни. Поет ніби оповідає подію одного села, але се подія з житя цілого народа; його село, се лиш специфікований тип цілого народа мало-руського його терпіня й гуманність, се риси не одного села, а цілого народу".

зом із громадою велїв вигнати також священника на панщину, та священник виїхавши з волами на поле лишив воли в ярмі біля воза чи плуга, а сам пішов пішки до Перемишля пожалувати ся на дідича у своєї духовної зверхности, бо у світської в Стрию не надіяв ся знайти для себе правної охорони. Устіянович не вмів сказати далї, як скінчила ся та справа і чи знайшов руський священник правну охорону у своєї духовної власти, яка тодї під панованєм всесильної бюрократії мала в таких справах дуже малий вплив.

Значно пізнїйше, в часї радікальної аґітації, здаєть ся в р. 1897, я одержав у Тернополї від адвоката і бувшого судії д. Гриневецького рукописні спомини одного польського шляхтича про одного польського пана в Галичинї, що позволив собі ще в р. 1845 на дуже дотклнвий жарт із руським інтеліґентним селянином та з нїмецьким урядником. Сї спомини будуть опублїковані при нагодї з відповідним апаратом і послужать одним із многих доказів, що моє поетичне оповіданє не так дуже фантастичне та тенденційне, як се декому здавало ся.

Я присвятив се оповіданє памяти мойого батька Якова Франка, від якого я,

що правда, не чув нічого гро панщину, але чув оповіданє про руський фестин, справлений у Львові 1849 р. в перші роковини знесеня панщини. Головною сензацією того фестину, яку затямив собі мій батько, крім великого здвигу руських селян було те, що на сільськім возї, запряженім чотирма чорними волами з золоченими рогами, везено через місто, хліб, спечений із кірця пшениці, який передано ґубернаторови як знак вдячности руського хліборобного люду цісареви за дарованє панщини.

Видаючи тепер своє поетичне оповіданє новим, четвертим виданєм я не зміняючи його основи подаю в текстї поправки й доповненя, де се вважав потрібним. Оповіданє розширено із 3912 на 4004 рядків. При сїй перерібцї я старав ся крім виправленя мови докладнїйше розвинути теми і виправити композицію через докладнїйше вироблене та заокруглене строфічної будови. Аналїтичний зміст, який подаю далї, дасть перегляд поодиноких епізодів у їх орґанїчній послїдовности.

Львів, дня 28 мая, 1911.

Іван Франко.

ПАНСЬКІ ЖАРТИ

I.

Жартуйте, дітоньки, Бог з вами!
Тепер вам вільно жартувать.
А як жили під панами,
Тоді жартовано із нами
Так, що не дай Бог споминать!
Було за найменшу провину —
Потрутиш панську худобину,
Собаку вдариш, що з руки
У тебе хліб рве, слово скажеш, —
Три шкіри спустять гайдуки.

Пани тоді були не теє,
Що нині. Що тепер пани!
Хоч на нім шматє дорогеє,
Хоч ситі, наче кабани,
То кождий ходить з осторожна,
Боїть ся мов біду збудить;
Довкола шниряє, глядить,
І думка в кождого трівожна,
Що на-борг їсть і на борг спить
І що кишеня все порожна.

Не те за панщини було!
Там кождий пан ступав так бучно
І відзивав ся так бундючно,
Немов король, чи мав село,
Чи цілий ключ. Не перейшло
І через голову нікому,
Щоб що змінити ся могло
В тім розпорядку віковому.
Пани і панщина у сьому
Зрослись, здавалось, нерозлучно.

Тоді то стоїло поглянуть
На пана. Просто очи вянуть
У мужика, як пани вздрить,
Хоч пан не лає й не кричить!
По що кричать? Гнів крови шкодить.
Ні, нині й цар мабуть не ходить
Так гордо по своїй столиці,
Як пан тоді селом ходив.
Тут гарна доня у вдовиці —
У двір її! Загородив
Господар пліт новий — „Гей хаме
Городиш моїми лісками!
Пліт розбирай і в двір звези,
Або оплату положи!"

Чи ласка панськая, чи кара,
Все мов нехибний божий суд
Паде на смирний, темний люд,
І навіть писнуть, сплакать — вара!

Тоді в панів сміялись очи,
Забави по дворах гули
І лови по лїсах ішли,
Лунали співи днї і ночи.
Тоді то й раз пани були
До жартів, вигадок охочі.

А як в ту пору грали в карти!
І нинї грають, звісна річ,
І туманїють день і ніч, —
Без карт, мабуть нїщо й не варти
Забави панські. Але-ж, дїти,
Мабуть не прийдесь вам уздріти
Таких грачів, як в давнїй час!
Дукатів всипав повну чарку
І на одну поставив карту,
Програв, не глянув анї раз,
Не зблїд, не задрожав на волос,
І навіть не понизив голос,
Хиба кишенею потряс.

Воно то, дїтоньки, й не диво!
Се-ж поту нашого і мук
Плило те золотеє жниво
Сотками лїт до панських рук.
Лицарський дух, воєнну славу,
Всю ту минувшину кріваву,
Всї ті богацтва і пишноти,
Все зіпсутє і всї підлоти,
Гумори панські, лови, карти,

І всякі гулянки шальні
І ласки панські й панські жарти —
Мужик все виніс на спині.

II.

Цікава річ; часи зближались,
Коли звідкіля не зирни,
Чим раз гучнійше розлягались
Ладу нового віщуни,
Слова: свобода, рівне право...
І навіть панськії сини
Переняли ся ними й жваво
Пішли між люд і понесли
Потіху скорбним. Ба, були
І між панами два-три — люде,
Що бачили яснійше діло,
Хапали ся, хоч і не сміло,
Новин, бо чули, що не буде
Їм вічно панщина служить.

Та мов хто в лісї заблукає,
Даремно груди надриває,
Даремно кличе і кричить,
Так послуху не знаходили
Слова новії у панів,
А тілько більше ще будили
Завзятє і дразливий гнів.
Були й такії поміж ними,
Котрі не раз перед чужими

Жалїлись: „Дїдьчий час настав,
Не лиш для хлопа, а й для пана!
Ота робота панщизняна
Зовсїм руйнує нас” — мовляв.
І починали наче з книжки
Вичитувать, які пожитки
Приніс би їм наємний труд.
Тай ті не думали на дїлї
Змінить порядки застарілі
І увільнить з ярма свій люд.

Воно й не диво! Власне царство
Всміхаєсь кождому, а ще
Бог знає, що там принесе
Нове свобідне господарство.
А хоч там деякі пророки
Грозили, що за два-три роки
Уряд сам панщину знесе,
То їх осміяно. „Се баснї!
Таж панщина — приватна власність!
Яке-ж уряд міг право мати
Приватну власність відбирати?”

В тій певности жили пани
Аж до остатньої хвилини,
Своєї гордости вони
Не вменшували нї краплини.
І як не раз лїтньої днини,
Коли західнїй неба край
Вже вкрила груба, чорна туча,

І звільна, грізно суне знай
Глухими громами кипуча,
А тут ще сонїчко жарить,
Немов натужує всї сили, —
Оттак пани людий гнїтили
Найдужше в тій остатнїй хвили,
Коли вже дзвонарі спішили
На благовіст новий дзвонить.

III.

От з тої то доби тяжкої
У моїй памяти старій
Пригода згадуєсь — такої
Не дай вам бачить, Боже мій!
Згадало ся, як пан Мигуцький
З громадою пожартував,
Згадав ся плач і стогін людський,
Якого жарт той коштував.

От слухайте-ж! Не в тій я цїли
Говорю вам про давнину.
Щоб може ви на дїтях мстили
Батьків засліплених вину.
Бог з ними! Вже досить помстилась
Над ними власна слїпота.
Глядїть, лиш споминка лишилась
У нас про пана, а тота
Палата, що ми мурували,
Котру він було назива

„Моя твердиня”, де дрожали
Піддані, де музики грали,
Пані й пани всю ніч гуляли,
Се нині коршма, в панській сали
Шваркоче нині жидова.

Помстив ся Бог за наші муки!
І як тепер про панські штуки
Говорю я, то не на те,
Щоб в вас ненависть розбудити,
бажанєм пімсти осквернити
Свободи твориво святе,
А лиш на теє, небожата,
Щоб споминка старого тата,
Моя ся споминка мала
Вам сил, відваги додала.

Щеж не заснуло наше лихо;
То голосно воно, то тихо
Підкрадуєть ся до села.
Хто знає, може доведеть ся
І вам такого ще дожить,
Що чоловікови здаєть ся :
Тут треба голову зложить!
Пропала правда, згибла доля,
Закована громадська воля,
Неправда всюди верх держить.

В таку то хвилю, діти милі,
Ви повість згадуйте мою,

І згадуйте, що сеї хвилї
Я з досвіду вам подаю
В сам час, коли неправда люта
Найвисше голову здійма,
В сам час, коли народнї пута
Найдужше тиснуть і закута
Народня мисль мовчить нїма,
Довкола найтемнїйша тьма,
Надії й просвітку нема, —
В той час як раз ви не теряйте
Надії й твердо теє знайте,
Що в груз розсиплеть ся тюрма,
Неправдї й злу не потурайте,
В зневірі рук не покладайте,
І увільняйте ся з ярма.

IV.

Був пан Мигуцький, пан богатий,
Хоч на однім селї сидів.
З якого роду був — не знати,
Та що хлопів тиснути вмів,
Що дер данини безпощадно,
Днї панщини числив прикладно,
Хвилинки не подарував,
Що був богач, громада гола,
То славили пани довкола,
Що добре господарював.

Не раз зимою, як у полї
Нема роботи, а в стодолї

Все зроблено і ліс не туть.
Щоб панщини не дарувати,
Він каже, було лід орати,
А то хлопи в хатах заснуть.

І те сказав, про хлопа дбав він,
Як дбав про коний і волів;
В зимі три вози дров давав він,
Щоб хлоп продроглі кости грів;
Весною хлїбом спомагав він,
Щоб лїтом з голоду не млїв.

Любив, коли був хлоп здоровий,
Прудкий до працї і розмови,
До танцїв, сміхів і пісень;
Та не любив хлопів богатих
Та мовчазливих і завзятих,
А на письменних був огень.

„Хлоп щоб умів орать, косити
І в танцї дївкою носити,
Та „Вірую" і „Отче наш".
Письма не треба хлопу знати;
Як хлоп почне книжки читати,
Хто буде пану свинї пас?"

І хоч то нїби наставав він
На те, щоб хлоп порядок знав,
Та все таки горівку гнав він
І кожду гінку роздїляв
На кождий нумер у селї:

По стілько ґарців, скілько хата
Душ має, хлопці чи дівчата,
Чи то старії, чи малі.
І кождому за ту горівку
Ціну втягав у інвентар,
Як присний панщини тягар:
Сплати, чи відроби той дар,
А трунок лий хоч на долівку,
Лиш иншому продать не смій!

Був в того пана й арендар,
Що з паном тихую тяг спілку.
Людий музикою у свій
Шинок заманював. Тут люди
Лишали розум, сїряки
І чоботи, дївки — вінки,
А господинї покладки;
Тут війт робив громадські суди,
А Жид лиш цмокав залюбки.

Чи много лїт отак, чи мало
Те панське ремесло цвило, —
Аж раптом в коршмі тихше стало!
Щось на людий таки найшло,
Що почали на панське горе
В якусь задуму попадать.
І роблять панщину, терплять,
І кожде пильне, кожде скоре,
(Як нї — нагайка плечі зпоре!),—
Та якось тихо, мовчки так,

Понуро навіть, мов глубоко
В душі гризе якийсь червяк,
Немов якась таємна сила
Ворушить ся у темній млї:
Скрізь чути дотики її,
Та нічого не бачить око.

Музика молодим не мила,
В шинок заходять тілько ті,
Кому вже в кров і кість віссалась
Та панська школа. Жид біжить
До пана, плач підняв і галас:
„Нї звідки рати заплатить!"

А пан і сам уже від давна
Ту зміну в людях замічав,
І злив ся, бив, карав, кричав —
Дарма. Вже звільна й сам вбачив,
Що річ се таки не забавна.
Він добре знав, що поки пє,
Співає, робить без упину
Й сміеть ся хлоп, так довго є
Похожий він на худобину,
Що вік цїлий в ярмі жиє,
І тїшить ся, як дістає
До паші зерна одробину.
Та як почне він сумувати
І вішать голову у низ,
Над своїм станом розмишляти,

Пораду у людий питати,
Тоді тремти і стережись!

Бо думка, свідомість народа
І однодумців тиха згода,
То ворог лютий тих усіх,
Чиє богацтво і вигода
На поті і сльозах людських
Основані. От пан дні й ночи
Над дивом тим усе міркує;
То сердить ся, а то й сумує,
Немов нещастє серце чує,
А далї скрикнув, аж підскочив:
„Тут очевидно хтось бунтує!"

V.

„Бунтує хтось!"— Мій Боже милий,
Хто в нас тоді не бунтував!
Урядники панів вязнили,
Що революцію чинили;
Пани знов світу голосили,
Що сам уряд попідкупляв
Хлопів, щоб шляхту мордували.
Одні в Жидах вини шукали,
Ті Єзуїтів приплели,
А инші знов ширили вісти:
То демократи комунїсти
І емісарії були.

А серед тої колотнечі
Мужик стояв, зігнувши плечі,
Німий, сліпий, а всім грізний.
Бо й як же-ж! Після вікової
Тиші мов ураган страшний
Зірвавсь, і то без ніякої
Причини, й кровію братів
Країну рідну обагрив.

Ні, се аж надто очевидно,
Що тут якась рука брудна
Душі народньої безстидно
Й безбожно в гору підняла
Найдикші страсти, заглушила
Чутя, і тисла і вела
Нетямні руки до удару.

Хоч від тарнівського пожару
Вже рік минув, хоч дні лічив
Ценґлєвич в Куфштайні, Дембовський
Над Вислою в землї десь гнив,
А в Львові голову зложив
На Гицлївській горі Вішньовський,
Проте раз-враз по краю йшла
Якась холодна дрож, трівога
Всї ждали вибуху нового,
Що ранку дякували Богу,
Що ніч без вибуху пройшла.

Немов недужий в лихорадці
Після тяжкої операції,
У снї й на яві все тремтить,
За леда дотиком зриваєсь,
Не знає сам, чого лякаєсь,
Лиш теє чує, що болить, —
Так край наш по різни два літа
Тяжкий настрій переживав,
Так конанє старого світа
Важке болючо відчував.

Тай ще одно цікаве діло!
Хоч руський люд в страшні ті днї
Ніде не кидавсь до різнї —
(Про Горожану скажу сміло,
Що потерпіли там пани
Найбільше з власної вини,
Що битву почали з хлопами)—
А навіть декуди ставав
І сам панів обороняв
Перед мазурськими товпами,
Проте і в нашій сторонї
Не ласкавійшими очима.
Дивив ся пан на християнина,
Ніж у самій Мазурщинї.

Знать думали: що вчора там,
Те нинї може стать ся нам,
Ще й гірш, бо тут ми в чужинї.
Тож дикі слухи не втихали

І всїх в напруженю держали
І у роздразненю важкім.
Мов хмари над селом нависли,
І з них от-от ударить грім,
Так нашій шляхтї в роцї тім
Бунт хлопський не сходив із мисли.

От і не диво, що коли
Такий настрій побачив людський
І вчув, що й коршму почали
Минать, горілки не пили —
„То бунт!”—аж скрикнув пан Мигу-
Та хто бунтує? Перебрав [цький.
Усїх смілїйших, дотепнїйших,
Що з давна їх на оцї мав, —
Та з них нїхто нїщо такого
Підозреного не зробив,
Щоб міг вину звалить на нього.

Питає, чи не прїїздив
Який комісар? Чи якого
Письма з міста не приніс,
Чи не скликали де громаду,
Не радили таємну раду?
Нїхто не бачив. —„Що за біс?”—
Міркує пан і сюди й туди,
Серед покою мовчки став,
Аж голову схилив на груди.
З натуги дум аж засвистав.
В тім скочив, затремтїв, рукою

Ударивсь по чолї.
„Дурний я!”—скрикнув.—„Я тут стою
І мучусь, бю ся сам з собою,
Хто люд менї псує в селї,
Із за десятої границї
Пронюхую бунтівників,
А бунту сущої криницї
Заткати й доси сам не хтїв.
Найголовнїйший емісар
Під боком в мене бунт готує.
O Sapperment! Warum nicht gar!
Таж се на певно піп бунтує!”

VI.

Старий був, смирний піп у нас,
Іще з тих давнїх мало вчених,
У Луцьку чи в Холмі свячених,
Що то жили й робили враз
І мужиком, що поглядали
На панський двір прівожно, мали
Для пана лиш низький поклін,
І ненастанно почували,
Що їм чужий, ворожий він.

А пан хоч явно не цурав ся,
Все з далека від них держав ся,
Не сповідавсь, не причащав ся,
А як яке лучилось дїло,
Що змовить ся з попом велїло,

У двір до себе закликав,
Та до покоїв не пускав.
Попам сільським лиш тілько всього
Було із попуваня того,
Що на ту панщину не йшли.
Ґрунт між громадою держали,
За треби, що хто дав, те брали,
І з праці рук своїх жили.

Не думав певно старовина,
Наш піп, не снив мабуть і сном,
Що надійде така година,
О перед панськими очима
Зістане він бунтівником.
Та довелось!
Вдівцем бездітним
Богато літ він жив у нас,
Аж заманулось йому раз
Занять ся ремеслом просвітним.
Хоч сам він не богато знав,
Та як у полї вже робити
Не міг, то щиро забажав
Дітий хоч читаня навчити.

Не довго й думавши, давай
До себе дітвору скликати.
Веде їх лїтом в поле, в гай,
Зимою до своєї хати.
І не від разу їх садив
За книжку анї за азбуку.

Чи то тому, що й сам блудив
За мало в книгах, чи судив
Він остро книжную науку.
Він зацікавлював дітий
То повістками, то казками,
А головно на сей святий
Великий божий світ — природу
Раз в раз увагу їх звертав.
На кождім кроці свого ходу
Він щось цікаве зустрічав,
Про все умів щось розказати,
І вмів до всього навязати
Чи то випадок із житя,
Чи корисну якусь науку.
Умів і кожде він дитя
Розрушать, взяти мов за руку,
Збудувати власні в нім думки
І визвать власнії уваги
Так що малії дітваки
Обдерті, босі, залюбки
До нього йшли, мов овечки
До пійла в час літньої спраги.

Та річ у тім іще не вся:
Їх до попівської оселї
Не так тягла наука ся,
Як більш гостина в пан-отця,
Оті полуденки веселі
В просторій хаті, за столом,

Де піп і челядь вся гуртом
Немов сімя одна сідали.
Свобідно слуги жартували,
А пан-отець мов батько всім,
Сего впімне, того наставить,
Як що робить, як ділом править.
А діти слухають, і їм,
Навиклим дома бачить голод,
Зносити дим і бруд і холод,
І чуть що рана стук в віконце
І крик сіпак: „Ану, чи конче
Вам бука треба? Виходіть!"—
Навиклим бачить невсипущу
Журу батьків і серце рвущу
Одну зітханя пісню чуть, —
Тут, в тім кутку, де все ясніє,
Де чисто, тихо і приютно,
Де слова прикрого не чутно, —
Сам з себе якось ум міцніє,
Розширюєсь дитяча грудь.

Встають, ідуть в садок, гуляють,
Присядуть трохи відпочить.
От пан-отець читати вчить:
З прутків вербових укладають
Здорові букви на піску,
А далї й книжечку яку
Їм винесе; товплять ся тут,
Цікаво в книжку заглядають,

Знайомі букви пізнають,
В слова знайомі їх складають.

Не знаю, Бог дає мабуть
Усяким людям всякі дари:
Одному ясний, сильний ум,
Що не знаходить в світї пари;
Другому рій крілатих дум,
Що мов орли летять за хмари;
Ще иншим руки золоті:
Що очи бачуть, руки вдїють.
Який же дар дістали ті,
Що так дїтий учити вміють?
Менї здаєть ся, в скарбі тім
Любви найбільш дісталось їм.

Чимало вчителїв стрічав я
В житю, чимало жив з людьми,
А про такого й не чував я,
Щоб так з маленькими дїтьми
Вмів поводить ся, як покійний
Наш пан-отець. І що то був
За празник у селї подвійний,
Як на Великдень хлопцї наші
У церкві складно заспівали,
На крилосї на переміну
Апостол по пунктам читали!
Мов рій у лїтї люд загув,
Мами аж плакали. „Токого
Нїхто від віку в нас не чув!

Чи бач, хлопята! Дармо каші
Не їли! Бач його старого,
Як вивчив!" В радісну, нестрійну
Громаду коло церкви збились
Батьки і стали міркувать,
Як пан-отцю віддякувать
За те. Та поки ще рішились,
Вже з двораків один спішив
У двір, щоб пану все сказати.

Пан сам до церкви не ходив,
Щоб враз із бидлом не стояти.
Скінчилась служба посвятили
Паски, аж ось з двора біжить
Післанець до попа: „В тій хвили
Пан хоче з вами говорить".

Іде наш піп. В громаді тихо
Зробилось, посумніли щось,
Почули, що якесь тут лихо
Над ними без вини стряслось.
Гуртом хотіли провожати
Попа, та він їх задержав:
„Не треба пана дратувати" —
Перехрестивши ся сказав.

Пішов. З свяченим і з пасками
Громада коло церкви жде, —
Аж ось по хвилї він іде.
„Христос воскрес! Та Бог із вами!

Чому не йдете по хатах?
Не бійте ся! Ніякий страх!
Пан лиш питав мене, як смів я
Без волі власти заводить
Якусь тут школу? Відповів я,
Що школи зовсім не завів я,
Лиш так приватно хтів навчить
Дітий письма зовсім без плати.
„Ну, сього я вам заказати
Не можу — згодя каже пан, —
Лиш по добру пораджу вам:
Покиньте се пустеє діло!"

„Я-б був його й не зачинав, —
Оттак я пану відказав,
Колиб до мене не наспіло
Із консісторії письмо:
Не лиш дітий в селї навчити,
А й школи, де мож, закладати."

„Чи так? Ну, се ще ми вздримо!"—
Сказав велможний, і рукою
Махнув на знак, що вже на днесь
Досить розмови! Йдіть в спокою,
Не бійте ся! А ви, хлопята,
До мене завтра всї на свята!
Ну, йдіть! Громадою такою
Не стійте тут! Христос воскрес!"

VII.

І почалось від того дня
Поміж громадою і паном
Глуха, постійная війна.
Сеж перший раз та вість прийшла нам
Що пан у свойому селї
Чогось то зборонить не сміє.
А то ми ось віки цїлї
Жили й мов жито на рілї
Туди хилились, відки віє
Могучий вітер панських слів.
Хлоп і подумати не смів,
Щоб проти панського бажаня
Робити щось, а як не міг
Знести неволї та знущаня,
То кидав все, в чужину біг,
Лишаючи дїтий своїх
Іще на більше горюваня.
Аж враз — „Не можу зборонити!"
Значить, є щось таке над ним,
Чого і він боїть ся, чим
Йому не вільно погордити.

Почувши се цїла громада
Немов на ново віджила.
Ще в свята по хатах ішла
Оживлена, гуртова рада.
„Нам треба всїх дїтий учити.

Пан нам не сміє зборонити".
Оттак відважно гомоніли
Ті, що ще вчора так тремтіли.
„Нам треба школу завести!
Або-ж то ми такі послідні,
Що мусять наші діти рідні
Ярмо таке по вік нести?"

Та ніщо крити шила в місї —
Знайшли ся старші, розважнійші,
Що вцитькувати принялись.
„Чого ви так розрешетились?
На память слово те навчились:
„Не свіє". От чекайте лиш,
А він посміє вам! От красше
Мовчіть, щоб грішне тіло ваше
Не мусіло відповідать
За ваш нерозум!"
Посумніли
На тую мову смільчаки.
У многих ще таки свербіли
Від панських буків синяки.
Та годі знов було ховать ся
Не бувши в лісї від вовків.
От і прирадили удать ся
До города і розпитать ся
В комісаря, щоб він повів,
Чи можна буть громадський школї
В селї без панової волї?

Комісар Німець був у нас,
Немолодий уже панисько,
Смішний таки. Було не раз
В село заїде в пізний час, —
В двір не заїде, хоч як близько
А все до хлопа. Кисілю,
Борщу, вареників, логази
Поїсть, балакає „Люплю
Я руська кльопа, — було каже. —
Я руські кліп їм тесять літ,
І полюпив вас! Топрий лют,
Та кепськії пани оттут.
То кльопіт. Я вам повітаю:
Як пан вас путе туше тис,
То мене йтіть, я вше то знаю,
Такі йому контуші скраю,
Шо путе з злости пальці хрис".

Не знаю, за що, але люто,
Усею кровю, всім нутром
Він не любив панів, мабуть-то
За те, що сам не вмів в їх тон
Попасти, чув себе між ними
Чужим, мов сирота яка.
Вони-ж на нього з висока
Гляділи й жартами бутними
Принижували бідака.
А то по тихо ще шептали,
Що мав оказію таку,

Що раз пани йому нагнали
І стиду й болю і ляку.
Була се вість мабуть правдива,
Що пан один із добра-дива
Йому за пів бутельки пива
Трохи не вкоротив віку.

Він ще в молодших був лїтах,
Що йно авансу дослужив ся
І все з панами руку тяг,
Бо до одного приблизив ся,
В якого донечка була
Не одиначка, та вродлива,
При тім весела і жартлива,
До нього зовсїм не спесива,
Оттак фіґлярочка мала.

Комісар пана добре знавши,
Не раз у нього, побувавши
За дїлом з разу, а по тім
І прошений як гість у дім,
Не раз з паннами забавляв ся,
І хоч поважно все держав ся,
Манюсї якось раз признав ся,
Що рад би цїлою душею
Її побачити своєю.

Манюся з легка запалїла,
Всміхнула ся і занїміла,
А по тім стиха відповіла:
„Pomów pan z mamcią!"— і пішла.

Комісар сам був у покою.
По хвилї ступою тяжкою
Панї добродїйка війшла.
„Wiem, to pan ma się do Maniusi.
To bardzo dobrze, ale musi
Pan z ojcem mówić, bo bez niego
Nie decyduję sama tego.”

За пів години вже сидїв
Комісар в пана в кабінетї
І дожидаючи глядїв
На гостий, що обсївши стіл
Сидїли мирно при лябетї.
Сидїв і ждав зо дві подини,
Аж по закінченю гостини
Пани розїхались. Тодї
Пан дїдич до слуги озвав ся:
„Ану Михайле, тут постав ся!
Бутельку пива принеси,
Дві скланки й кусень ковбаси,
А по тім дай до стайнї знати
Там до стаєнного Гриня,
Щоб комісарського коня
Казав негайно осїдлати!”

Слуга сповнив, що пан велїв.
Пан дїдич весело присїв
Біля комісаря й почав
Балакати про се й про теє.
Комісар слухав мовчки, ждав,

А пан знай пива доливав,
Але про діло те слизькеє,
Яке комісар розпочав,
Він анї слова не згадав,

Допили пиво, в тім слуга
Доніс, що кінь уже готовий.
Пан дідич чемно наляга:
„No pij pan jeszcze do połowy!"
Комісар випив і устав
І помовчавши запитав:
„No, jakże pan dobrodziej myśli
W tej sprawie, co mówiła pani?"
„O proszę, proszę, towar tani!
Dziś jeszcze, teraz zaraz w nocy
Zarządzę wszystko, co w mej mocy,
Byśmy na dobre oba wyszli".

І більш не кажучи нічого
Комісаря аж до самого
Коня провів і підсадив,
По плечех поплескав приязно,
Потім щось муркнув невиразно,
І моментально, без полики
Кропиви корчик невеликий
Під хвіст коневи вгородив.

„Ну, прощайте! В ласцї Бога!
Щаслива, пане вам дорога!"
Сказав і свиснув. Кінь рванув,

Підскочив і в ґальоп пустив ся.
А пан комісар не хрестив ся,
Не дякував і не прощав ся,
За шию лиш коня вхопив ся.
І вихром із двора помчав ся.

Мчав, поки мчав по рівнім полю,
Та як притрафив ся рівчак,
З коня звалив ся неборак
І тут зомлів з тяжкого болю.
У ранці там його знайшли,
До міста возом відвезли.
Тяжкую перебув горячку
і довго ще тепрів від кольки,
Кахикав потім літ із пять,
Зарік ся більше не сідать
Ні на коня, ані на клячу,
Й не залицяти ся до Польки.

І від тоді на всїх панів
Нетайний і завзятий гнів
Комісар мав у своїм серці.
На панський не ступав поріг,
За те з панами де лиш міг
Зводив він юридичні герці.
А був він у циркулї сила,
Трохи не старості рівня.
І не було такого дня,
Щоб рук його не доходила

Якась замотана й немила
Панів з хлопами колотня.

Тому не дивота, що много
Панам давав ся він в знаки,
І за порадою до нього
З всїх сїл ходили мужики.
І що то вже пани робили,
Аби позбути ся його!
До ґубернатора ходили,
Писали скарги, голосили,
Що люд бунтує, що свого
Пани непевні, що готові
Хлопи вже до розливу крові,
Не хочуть панщини робить.
Та всї ті скарги пропадали,
Комісаря не підкопали,
Нї навіть не могли сплямить,
Бо весь округ спокійний був;
Саміж пани в ґубернськім світї
Являлись в кепській кондуїтї,
Комісар анї в вус не дув.

Так от до нього то вдались
Селяни наші. Аж підскочив,
Коли почув, що наторочив
Наш хлопський ум. „Путуйте лиш!
Не пійтесь! Най лиш пан стріпує
Вам поронити, то почує
Таке, якого ше не чув.

Путуйте! Тож цісарська воля,
Шоп в коштій весї пуля школя,
Шоп коштий кльоп письменний пув".

Отсї слова були для нас,
Мов спраглому вода погожа,
Немов правдива ласка божа
В село зійшла. Народ нараз
Почав сходить ся, розмовляти,
На школу вже й складки збирати,
Мов пана й в світї не було.
Гай, гай, та швидко ми почули,
Що через рів та в рів стрибнули!
Дізнав ся пан, про що село
Загомонїло. Двацять чільних
Провідників, не сказав нї-гич,
А лиш по черзї простирати
Велїв і кождому влїпляти
По двацять солених палиць.

По тім сказав: „А що то, чую,
Що школу вашмосцї будують?
Що-ж ,гарно! Й дальше так робіть!
Вже почали збирати складку?
Так се від мене вам завдатку.
Чи може мало ще? Скажіть!"
Слова ті з усміхом крізь зуби
Цїдив він, але враз поблїд,
Весь задрожав, сцїпились губи,
В очах заблис зловіщий світ.

„Га, хами!—крикнув він,—гадюки!
Вам школи треба? Знаю я,
Куди ви гнете! Не азбуки,
Вам волї хоче ся! Змия,
Не хлоп! Мовляв: письма лизну,
То хто тодї на панщину
Мене посміє гнать? — Ідїть!
Не попадайте в мої руки,
Бо лихо буде! Лиш їй Богу,
Як що про школу ту дурну
Ще раз почую, то такого
Вам всиплю бобу солоного,
Що замакітрить ся нам світ!”

Та помилив ся пан сим разом:
Гадав побоями злякать,
А роздразнив ще більш. „Згибать,
То згинем!” — стали всї кричать, —
„А не уйде йому се плазом,
Не зречемось ми правди свої!”
І зараз скаргу подали
За самовільнії побої
На пана. З уряду пішли
Допроси. Пан кричав, казив ся,
Та вже на буки не щедрив ся.
От так ми й школу завели.

Та тут наш клопіт не скінчив ся.
Прийшлось учителя шукать,
Бо піп не міг сам постачать.

Та що ми згодимо якого, —
Пан незабаром шасть-не-прасть
То до рекрут його віддасть,
То перемовить та до свого
Двора візьме, то налякає
Погрозами, то посилає
Своїх людий в шкільні години,
Щоб школї пакости робили,
Дїтий щоб гнали в панський сад
Хрущі, гусїльницї збирать.

Та й ми теж пану не спускали,
Все до циркулу скарги слали;
Комісар нам в пригодї став.
Чимало пану досолив він,
Тай в пану-ж ворога нажив він,
Бо той за все вину складав
На „Шваба". Довго клекотїла
Вражда між ними, аж схотїла
Недобра доля раз закпить:
Звела їх враз в чужому домі.
Уздрівши Шваба, пан в ту мить
Прискочив, руку відвернув,
І поки здержали знайомі,
Комісаря в лице ливнув.

Скандал зробив ся, і не знати
Як здужав пан його замняти,
Але комісар не забув
Образи, ждав пори, хилив ся,

І таки за своє помстив ся,
Та так, що пан ще гірш почув.

Оттак два роки колотилось,
А тим часом в селї змінилось
Чимало. Арендар старий
Умер, настав якийсь новий,
Та хитрий з біса. Він то пана
Підмовив — своїм громадянам
„Одно, що будуть більше пить,
А друге те: громада пяна
Не буде й буитів підносить".

І справдї в ті жидівські сїти
Людий попало ся досить,
А Жид у коршмі сюди й туди
Підпитим клепле: „Стид вам люди!
Піп водить вас усїх за ніс.
На що вам в школу слати дїти?
На що вам з паном задирать ся?
Що при тій школї упирать ся?
На що вам школа? Хай їй біс!"

І от поволи почала ся
Зараза з коршми й потягла ся
Із хати в хату. Не було,
Вже згоди в радах та як перше,
Ба вже й дїтий чим раз то менше
Ходило в школу. Все село

Якесь німе, понуре стало,
Лиш співом пяним знай лунало
Та панщини ярмо тягло.
Здавало ся, що благородне
Оте зворушене народне
Пропало, порохом пішло.

VIII.

Аж враз ні з сього ані з того
В селї щось стало ся нового:
Урвав ся спів, шинок спустїв,
Всї люди якось посумнїли,
Понуро мовчки ще терпіли,
Та пан від разу зрозумів,
Що не добром се пахне. З разу
І догадать ся він не міг,
Як і відки се заразу
Навіяв біс якийсь на всїх.

Та певний того, що нїхто ту,
Хиба лиш піп один бунтує,
Почав розвідувать і чує
Ось про яку попа роботу.
Де тілько траплять ся хрестини,
Чи похорони, чи родини,
Чи так в село де для гостини
Попа запросять, за столом
Усюди йде одна розмова:

„Пора вам, дітоньки, з шинком
Розстати ся! Побійтесь Бога!
Горілка зводить вас з ума.
Горілка, то чортівська справка.
Себе жалійте! Йде зима,
А в хаті і чобіт нема,
А Жид нассавсь уже як пявка!
„Хоч на дітий своїх глядіть!
Голодні, голі, хорі, темні!
Що вийде з них? Тепер же світ
На світлї, не на тьмі стоїть.
Вже не досить ті скиби землї
Перевертать, а треба вміти
З людьми по людськи гомонїти,
Не дать кривдить себе ніяк,
Стоять за себе й за громаду.
А як же дасть собі пораду
Невчений, темний, ще й піяк?"

Ба деякі з двірнї казали,
Що в церкві деколи бували,
Що й там на казанях раз в раз
Піп про тверезість промовляє,
Шинки. Жидів, горілку лає,
І каже, що вже крайній час
Зовсїм її покинуть пити.

Пан став на місцї мов прибитий
Почувши се. „Ось як воно!
Зовсїм пора покинуть пити!

По щож менї її палити?
Чи маю може свиням лити?
Попу мабуть се все одно,
Та не одно менї, о нї!
Се-ж бунт! Таж він в мою кишеню
Виразно засуває жменю!
Таж він підкопує менї
Найлїпший дохід! Ей, паноче!
Сего терпіти й чорт не схоче!
Насихмісць тут попа призвать!"

І ждучи скорою ходою
Ходив у злости по покою,
Плював, сїдав, вставав опять.
Прийшов паночик, поклонив ся
І близь порога зупинив ся,
В руцї держачи капелюх;
Глядїв трівожно та несміло;
Обличє зблїдло, побілїло,
Мов весь уйшов аж в пяти дух.
З гори, мов на собаку буру,
На ту непоказну фіґуру
Пан марсом своїм поглядїв,
І сплюнув, вільною ходою
Пройшов два рази по покою
А піп стояв, мовчав, тремтїв.

В кінцї пан звільна наблизив ся
І аж над самим похилив ся
І різко, остро запитав:

„Єґомосць, чи ви дурнем стали
Чи з роду розуму не мали,
Чи вам дурниць хто нашептав?
Чого ви шию самохіть
Все пхаєте менї у сїть?
Хиба на те вас ваші власти
Попом поставили ось тут.
Щоб ви напроти мене люд
Підбурювали до напасти
І вчили панську власність красти?"

Піп аж до долу похилив ся
І весь тремтїв, перехрестив ся,
Та пану в очи все дивив ся.
„Се ясне пану набрехали". —
Сказав несміло.
„Набрехали?
Хто, що, по що? Чи се брехня,
Що ви приватно з амбони
Хлопам розводите андрони
І всюди клеплете що дня,
Щоб кинули горілку пити?"

„Се правда".
„Ну, а як хлопня
Послухає сих слів, то що
Менї з горальнею робити?"

„Се не моя річ".
„Отож то!

Не ваша річ! А підтинати
Мій дохід, хлопа бунтивати,
То ваша річ?”
„Дарують пан,
Роблю се не по своїй волї!
Роблю те, що духовний стан
Менї велить. В те, що на полї,
В коморі, хатї і стодолї
Хлоп робить, не мішаюсь я,
Та дбать про душі їх, вести
В житю їх шляхом чесноти,
Се, прошу пана, річ моя”.
„Е, тере-фере, моцюмпанє,
Усе те, се пусте ґаданє,
А я кажу вам раз на все:
Най про тверезість ту пустую
Від вас і слова більш не чую
Нї я, нї люди! Киньте се!”

„Я-б радо кинув ті історії,
Я-б навіть був не починав,
Колиб виразний не дістав
На се наказ із консісторії”.

„Се що у біса!” — крикнув пан,
І скочив, наче приск в холяві
Почув. — „Пралати ті плюгаві
Пустить з торбами! Покажіте
Задумали мабудь наш стан
Менї сей наказ! Боже-світе,

Та я їм ним кінця дійду!
Не пожалію вже видатку,
В ґубернії припну їм латку,
А то й до цісаря піду!"

„Я наказу із консісторії
Не можу дати, — піп сказав, —
Він посилав ся по курсорії,
Я й нумеру не записав".

„Га, попе! — скрикнув пан сердито,—
Ти брешеш! Аж тепер відкрито
Твою брехню! Із консісторії
Не було жадної курсорії,
Котраб наказувала се.
Бо знай, усї курсорії ті,
Дяк під загрозою менї
Все до прочитаня несе.
Так от який ти! Тут і сам
Неправні, бунтівничі речі
Говориш раз у раз хлопам,
А криєш ся за власти плечі!
А як він мов святий зложив ся!
„Яб того й не розпочинав!"
Постій-но „будеш ти ще знав,
З ким ти так хитро зачепив ся".

Та дивно, голос той сердитий,
Вразливі, прикрії слова,
Що, бачилось, к'землї прибити

І похилити й принизити
Старого мусїли попа,
Зовсїм аж навпаки неначе
Сердезї духа додали.
Він випростував ся, тремтяче
Обличє заяснїло, око
Зустрілось з панським. Він глубоко
Вклонив ся і сказав: „Коли
Я провинив що проти права,
То щож робити, відповім!
Роблю лиш те, що божа слава
Менї наказує. Я стою
Вже в гробі одною ногою.
Мене не тикає зовсїм
Грізьба нїяка нї обава,
Сумлїнє в мене понад всїм".

Сказавши се ще раз вклонив ся
І звільна, тихо віддалив ся.
Пан аж зубами скреготав.
„Постій же, попе! За ту штуку
Ти ще мою почуєш руку!"
Раз-по-раз люто він шептав,
І кляв і слав старого к'дїдьку.
Та вгамувавши ся крихітку
Він прибирать став у думках,
Як справдити свої погрози, —
І з лютости трохи що сльози
Не вступали на очах,

Коли побачив, що попови
За ті науки та промови
Не так то легко що зробить.

У консісторії просить,
Аби попови заказали,
Взяли його, або вкарали, —
Те пана якось не кортіло.
Чи до циркулу заносить
На нього скаргу? Там і мови
Нема про те, щоб виграть діло.
Таж там комісар, що й послідну
Сорочку радо-б з нього здер!
„Ні, — думав, — лиш одну тепер
Дорогу бачу відповідну:
До Львова їхать! Там і так
Контракти, сойм постулятовий,
Забави... Продамо ріпак,
От і знайде ся гріш готовий.
І жінка троха погуляє, —
Давно вже бідна нарікає,
Що дома із нуди засхне.
Ну, то й піду я особисто
До ґубернатора і чисто
Все розповім, — часто тут гостив,
Ще як у Самборі служив
Комісарем. Постійте, хами!
Чекай ти попе! Буде з вами
Не те! Я спражу вас на схаб!

І вже вам певно не поможе
Ні просьба, плач, ні „Святий Боже”,
Ні сей беззубий, клятий Шваб!”

IX.

Поїхали пани до Львова,
Аж закурила ся дорога.
І знов в людий підняв ся дух,
Немов якась гнетуча змора
З села уйшла. Хоч то від слуг
Прийде ся завтра більш ніж вчора
Терпіти, то така то вже
Людська натура — зміни хоче!
Пояснім дни бажає ночи,
Одного довго не знесе.
Нехай хоч гірше, лиш би инше!
А без панів, то хоч і більше
Докучить панщина, та знов
В хатах, на вулиці немов
Говориш, дихаєш вільнійше.

А тим часом піп не дрімає,
Все про тверезість научає
Та до присяги притягає,
Горілки щоб зовсім не пить.
Люд з разу слухає, мовчить.
Всім якось дивно виглядає,
Як можна хлопови не пить?

А деякі лякались таки,
Щоб пан не змусив їх ломать
Присягу. „Хто то може знать, —
Мовляли тії небораки, —
Ануж в інвентарі стоїть,
Щоб мусів хлоп горілку пить?"

Що піп толкує — все дарма.
Присяга, бач, страшнеє діло!
Погубиш легко душу й тіло.
Побачив піп, що так нема
Ладу, на инше догадав ся,
І до комісаря удав ся,
Щоб він заглянув у село.
Комісар аж не знав де сісти,
Коли такі веселі вісти
Почув. „Я зо! Отак пульо
Тавно вше трепа вам сропити!
Ваш топрий, щирий, тихий лют,
Та поки путе вутку пити,
Vergeblich путе всякий трут".

З попом комісар зговорив ся,
Коли і як і що зробить,
І на почесне розщедрив ся,
А тайком певно рад був досить,
Що пана добре се підкосить,
Як хлоп покине „вудку" пить.

От раз в неділю по відправі
Люд з церкви рушив виходить,
А господарі по звичаю
На цвинтарі стояли з краю
Новин громадських всї цікаві.
Аж зирк, близь церкви на зарінку
Враз комісарську однокінку
Пізнали всї. Він сам садить
До нас у мундурі, при шпаді
Прийшов, вклонив ся всій громаді.
„Ну, як ся маєте? Сторово?"
„Спасибі, пане!"
„Но, но, но!
Я маю сльово вам отно,
Отно таке маленьке сльово
Сказати. Тут єкомосць ваш,
Як чую, вам ховорить тутки,
Шоп ви зарік ся пити вутки.
То є барс пєкно. Лиш кураш!
Лиш смільо! Чую, ви поялас,
Шо пан наропить крик і халас?
Nix draus! Най спропує ропить!
Ви тумала, шо пан вас моше
Присилувать горілку пить?
Nix draus! Не пійте ся! Хрань Поше!
Я вам кашу: цїсарська воля
Така, шоп кльоп товолен пув,
Шоп тосить мав хутопи, поля
І шоп то школи ся хорнув!

Наш цїсар — слухайте лише! —
Вас хоче вільними сропити!
А як путете вудку пити,
То скаше: „Ей, той лют іше
Не варт свопота!” Сросуміла?
Ну, йтїть тепер до свого тїла!
Ропіть як снаєте! Ade!”

Сказати вам не маю сили,
Яке вражінє ізробили
Отті слова на всїх селян.
„Сам цїсар нам не каже пити!
Нас хоче вільними зробити!
Що нам тепер шинок і пан?”

Мов грім прогоготїв селом.
Нїхто не йшов обіду їсти
Мов опянїли всї від вісти,
Що воля близька. Всї валом
Враз на попівство повалили,
Убогу хату пан-отця
Мов рій шумливий обступили.
І вже не чуть було слівця,
Що хто казав, лиш клекотїло
Гуртом: „Пан-отче! Воля! Воля!
Ми будем вільні! Проч недоля!
Проч панщина! І душу й тїло
За цїсаря, — він волю нам
Дає! Кажіть у дзвони бити!
Ходїть присягу проводити!

Ми всї, старі й малі від нинї
Присягнем Господу і вам
До віку нї цяти не пити!
На волю хочем заслужити!
Ходїть, пан-отчику єдині!”

Зблїд панотець. Злякав ся бідний,
Не знав, що стало ся з людьми.
Та радість, крик той однозгідний
Свідчив, що вже на правду ми
Йдем не по „жартовій дорозї”.
Про жадну волю він не знав,
Натомісь пан йому нагнав
Чимало страху, а в погрозї —
В ґуберні, в цїсаря самого
Шукати права проти нього —
Він бачив справдї щось страшного,
Бо бідолаха добре знав,
Що перед паном він збрехав,
Що з консісторії не було
Такого наказу, щоб вчить
Хлопів тверезости і навіть
Їх до присяги приводить.

Старече серце добре чуло,
Що як би добре пан завзяв ся,
То міг його біди набавить,
І що там в Юрі б не озвав ся
За ним нїхто, противно — власть
Духовна перша кине камінь

На „незаконную" його
Роботу на глум. Так ось чого
Злякавсь старий. Нехай ще нині
Щось справді лучить ся в народі,
Пан не питати ме, чи винні
Такі причини або инні,
Що вибух непорадків пламінь,
А скаже: „Винен піп тай годі!"
І бідному попови амінь.

Опершись обома руками
На паличку мовчав він. Довга
Була та хвиля, поки втих
Безладний гамір юрб сільських.
В кінці промовив він: „Що з вами?
Гей, діти, діти, бійтесь Бога!
Що се ви робите? Яка,
Де, відки воля вам приснилась?"

„Ні, не приснилтсь, — відклика
Народ, — а справді обявилась.
От пів години ще нема,
Як пан комісар власним словом
Сказав нам! Людям урядовим
А чейже не брехать?"
„Ага!
А щож таке сказав вам? А?"
„Сказав нам те, що й ви панотче,
Аби горілки нам не пить;

А ще додав, що цїсар хоче
Нас — каже вільними зробить".
„Ну, і що більш?"
„І більш нїчого".
„Дурні, дурні! І ви так з того
Утїшились? От барани!
Що цїсар хоче — милий Боже! —
Се ж певно! Але чи він може?
Чи зараз може? Жди небоже!
Та ви-ж подумайте самі:
Хто має в хатї три сини,
Всїм трьом рад долю запевнити,
То годї враз всїх трьох женити,
Бо всїх не міг би обдїлити
І сам лишив ся б ще в зимі
Без хлїба. Так то і в державі
Цар-батько. В нього три сини:
Плоп і військо і пани,
Усї цареви рівно милі,
Бо всї однако царській славі
Допомічні й державній силї.
Тож робить цар для них що може,
Та всего годї враз зробить.
Вам волю дати було б гоже,
Та хто там зна, пани би може
Тодї схотїли бунт вчинить".

„Що? бунт? Нехай лише рухнуть ся,
То й чорт не взнає, де дінуть ся!
Торічніх мало їм запуст?*)

„Ну, бачите, які ви діти,
Як мало вмілиб ще цінити
Ту волю, коли з ваших уст
Такі погрози йдуть. Ні, милі,
Ви не дуфайте своїй силї!
Не мести, не різнї від вас
Жадає цїсар! Вашу долю
Йому довірте! Він вам волю
Дасть певно, як настане час.
А криком, шумом — вірте, любі! —
Ви ворогів своїх лиш днесь
Укріпите і попретесь
Самі на стрічу власній згубі".

Похнюпились і посумнїли
Хлопи, не любо знать звелїли
Слова ті в їх ухах, та щож
Робить? Правдиве, хоч не гоже
Те слово: цїсар дав би може
Їм волю, та хто зна, чи може?
Похнюпились і посумнїли,
А многих таки ще свербіли
На тїлї панські канчуки,

*) Натяк на памятні події в великопістне пущанє 1846 р. в Мазурщинї.

І власна шкіра знай шептала:
„Не будь ти, брате, надто смілим,
Поки ще чорного на білім
Нема, що ми не кріпаки!”

І вся громада застогнала:
„Так щож, панотче, нам робить?”

„Щож, діти? Господа молить,
І тихо бути, смирно ждати,
Чей то недовго вже прийдесь!
Нікому й слова не казати
Про те, що вам комісар днесь
Сказав”.
„Ну, добре най так буде!
Але горілки вже ні в рот!
Рад цїсар знатаь, що ми за люде,
То ми йому й покажем! От!
Ще нинї, зараз ми готові
Тверезість вічну присягти!”
„Дай Бог вам встатчити ся в слові,
Покуси всї перемогти!
Та се не так то легко, діти!
Присяга, діти, то не жарт!
А знаєте ви, що зробіте?
Отсе Пилипів піст надходить.
Шлюбуйте кождий сам собі
Не пити, в згодї і любові
З усїми жити, кривди й шкоди
Не памятать і не робить,

Перемагать покуси вражі
І терпеливо все зносить,
Що Бог нашле за блуди наші.

„А там перед Різдвом святим
Хто чути ме охоту й силу,
Відбуде сповідь, а за тим
Присягу зложить Богу милу.
Так, дітоньки, отсе ще вам
Два місяці тяжкої проби.
Перенесіть її так, що би
Готовим, чистим можна нам
Вступити в новий рік. Хто знає,
Що той рік новий приведе?
Тож хто присяги з вас бажає,
Най в новий рік у церкву йде!"

Громада хвилю помовчала,
Потім вклонивши ся сказала:
„Най буде й так! Ми пристаєм!
І ще терпіти мем злу долю,
Але нехай нас ріжуть, колють,
Горілки більше вже не пєм!"

X.

Кінчив ся сорок семий рік
Погідно, ясно. Сніг глибокий
Замерз, стояв твердий як тік;
Підгірські річки і потоки

Мороз стояв ледом аж до дна;
Тріщали дерева з морозу,
І знаходило ся що дня
В снїгу замерзлу пташку божу.
Кінчив ся сорок семий рік
Твердим віщованєм: здавалось,
Що твердо, непохитно в вік
Стояти ме той лад поганий,
Що нам до крови вже допік.

За гори сонечко ховалось,
Коли почув ся в нас дзвінок,
І з за горбочка на місток
Мов вродили ся панські сані.
Завиті в коцах та футрах
В село вертали пан і пані.
Дзвінок і вид той по хатах
Розніс якийсь невільний страх,
Мов курят страх при виді кані.

Селом скрізь чутка розійшла ся.
„Що то за вісти він привіз?
Де був так довго? Чи заніс
На правду скаргу ін на нас
До ґубернатора? Що згодом
Пан ґубернатор відказав
Йому?" — Так шепотом несла ся
Глуха трівога між народом,
І кождий гнувсь і лиха ждав.

І в панському дворі в тій хвили
Усі серця трівогу били,
Йшла суєтня та біготня.
Блїда, задихана двірня
Металась мов в окропі муха,
Бо кождий чув в покорі духа
Гріхів не мало за собою
І нишком всїх святих благав:
„Загородїть йому лускою
І очи й уши, щоб не взнав!
Ще лиш сей раз, сей раз послїднїй!
Буду наймав служби й обіднї,
Щоб лиш сей раз я не пропав!"

А пан понурий і похмурий
Приїхав, якось наче вовк
Глядів, змарнїв щось і пожовк,
Чи то його так міські мури
Зіссали, чи грижа яка?
Роздяг ся, хвилю по покою
Ходив, по привичцї рукою
Помахуючи, мов би в нїй
Держав рукоять канчука.
А далї дзвоником в покій
Покликав він льокайчука.
„Най тут пан ржондца зараз стане!
Бігай! Та стій, чекай, балване!
Як пана ржондцу сповістиш,
Біжи, арендаря приклич!"

Прийшов пан ржондца. „Що чувати?”
„Вельможний пане, все гаразд!
Пшеницю й жито, як Бог дасть,
За тиждень будем чисто мати
В засіках. З двацяти телят,
Що вродили ся сими днями” —

„Ну, гарно, гарно, мій коханий!
Про се і завтра ще оба ми
Помовимо. Тепер я рад
Дізнать ся, що в селї чувать,
Як ви мирились тут з хлопами?”

„Бог милував, не було лиха.
Громада стала смирна, тиха,
Робили добре. Гріх би був
Жалїтись”.
Губи пан віддув,
Неначе був нерад тій вісти,
І по покою похожав.
Тим часом ржондца продовжав:
„От лиш з тим вирубом нїяк
Не можем до кінця долїзти”.

„З яким се вирубом?”
„Червяк
Зачав часть лїса лїтом їсти,
То пан казали вирубать”.

„Щож? Ви хиба ще не скінчили?”
„Та нї. Тут много ще занять

Було при домі, многі люди,
Що були винні, відробили,
А иншим тра було за труди
Платить, щоб молотьбу кінчать,
То й годі було в ліс післать
На раз богато рук. Ще перше
Рубали де що там, тепер же
Морози впали" —
„От се так!" —
Аж скрикнув пан і мов буряк
Почервонів. — „Аби ті хами
Не простудили ся, хрань Боже,
То най червяк весь ліс мій гложе!
Ну, гарно вашими руками
Дороблюсь я! Їдіть, я там
Прийду і все огляну сам".

І гордо пан махнув рукою,
А ржондца низько поклонив ся,
І смирно вийшовши з покою
Почухав ся і зажурив ся.
„Побачимо погану зміну!...
Розлютивсь пан наш не на жарт.
Десь там йому натерли хріну
Не будь якого! З жадних карт
Анї з гостин, хоч програвав він,
Таким недобрим не вертав він".

Та дужше ще старий похнюпивсь
І дужше ще засумував,

Коли побачив, як поспішно,
Мов кіт облесно, мов пес втішно
До пана Жид чимчикував
„От панський вірник! Сей Іюда
Не дармо пильно так біжить!
Когось то тра оклеветати,
Комусь то хоче ся облуда
Під ноги камінь підложить!
Ну, тай далеко ж пан заїде
Із Жидом в парі! Будем ждати,
Що з того вийде. Та мабуть,
Що не побіди, але біди
З жидівських нашептів прийдуть".

А тим часом зігнутий в двоє
Уже до панського покою
Жид незастукавши війшов.
Пан при вікні стояв, і довго
І не оглянув ся, немов
Не чув нічого. Жид при вході
Стояв, все кланяв ся й мовчав,
А пан усе запримічав
В маленьке зеркальце. Чимало
Минуло хвиль, — все кланявсь Жид,
(Він знав, чим пану догодить!)
Аж врешті пану смішно стало.
Він обернувсь.
„Ну, годі, годі!
Мій Мошку, спина заболить!

Ходи сюди! Досить стояти!
Сідай, розказуй, що чувати?"

„Ох, зле чувати, ясний пане!
Вже швидко нас зовсім не стане".
„Ого, а як се?"
„Чули пан?
Хлопи збунтовані до разу.
Весь піст анї один Іван
Не пив горівки! Як заразу
Минають коршму! Ох вей, мер,
Я вже зруйнований тепер!"

Всміхнув ся пан. „Ну, ну, мій Мошку,
Бог ласкав, ще не так то зле,
Коли ти файний, що й але,
Зовсім не схожий ще на дошку!"
З тим словом поплескав пан Мошка
По круглім, повнім животї.

„Ох, ясний пан жартують трошка!
Та нї, тепер часи не ті!
Вже нас як пару непридалих
Патинків кинуть на смітник!
Чи чули пан? Тутешнїй ґалех
Вже збунтував усїх хлопів!
Чи чули пан? На завтра в них
Вже постановлено: як тільки
Скінчить ся їх церковний спів,
То всї присягнуть від горілки".

„Що? Завтра!"— люто крикнув пан,
І схопивсь мов сидів на терні. —
„Що, піп? Він ще свої химерні
Думки не кинув? Я їм дам!
Der Teufel drein! Стара катряга!
Так завтра, кажеш ти, присяга?
Постійте, я заграю вам!"

„А знають пан, — торочив далї
І кланавсь Жид, — хто се вчинив,
До того руку приложив?
Ох, ох, тяжкі часи настали!"

„Ну, хто, скажи!"
„Хлопи казали,
Що пан комісар приїзджав,
Край церкви казанє казав,
Що цїсар хоче волю дати
Хлопам, і жде лиш, щоб усї
Горілку кинули вживати.
Ох, тут в селї у тім часї
Такий був крик і бунт завзятий,
Що я вже думав утїкати".
„Так? А мій ржондца про отсї
Події не сказав нї слова
Менї. Ну, добре, будем знать,
Чию як вірність оцїнять.
Спасибі, Мошку! Я до Львова
Як стій все пишу. Ти ж тим часом
Поміж хлопами викрутасом,

Всю правду вивідай як слїд!
На все про свідків постарай ся,
А завтрішнього не лякай ся!
Ще ж не перевернув ся світ,
Щоб піп узяв мене під ноги.
Вже ми їм тут притремо роги!
Лиш тихо, справно!"
„Буде ґіт!" —
Сказав, вклонивсь і вийшов Жид.

XI.

Ще сонце ясне не сходило,
Ледво на днину зазоріло,
І спало в тьмі село, коли
З дзвінниці дзвони загули
І на всеночне люд скликали.
Від дзвонів гомону кругом
В хатах будили ся, вставали.
Немов зірки віконця сьяли,
А далї звільна повагом
В кожухах і шапках смушкових,
В великих чоботах пасових
До церкви люди потягли.
Далеко чутно, як скрипить
Замерзлий сніг під їх ногами,
І пара з віддихів клубами
Немов із коминів бухтить.
У всїх на вусах мов ігли

Понамерзали в одну мить.
Ідуть купками, громадками,
Та тихо так, не гомонять,
Немов збирають ся думками
Щось дуже важне підпринять.

Воно й не диво: адже ж нині
Сам Новий рік, присяги день!
І наче вояк, що в огень
Іде, так кождий нині чує,
Що та присяга їм зготує
Чимало лиха, що повинні
Чимало вражих сил зломить,
Чимало горя перенести
І панських кар і Жида мести,
Щоб наміри свої сповнить.
Та всї рішили будь що будь
Все витерпіть і грудь о грудь
Іти і голови зложить,
Щоб лиш свободу заслужить!

Гай, гай, була то гарна хвиля!
Як нині тямлю ще її.
Розбуджена громадська сила
Під гнетом дужшала зносила
Всї перепони і гасила
Незгоди й розбрати свої.
Досить було одної згадки
Про можність волї, щоб збудить
Народній дух. І всяк в ту мить

Готов був всї свої достатки,
Житє за волю положить.

Гей, та не довго то трівало!
Таких хвилин блаженних мало
В житю народів і людий.
Колиб пізнїйше, в тажші проби
Було в нас більш таких хвилин,
Такого духа і вподоби,
Ох, то не так в нас днесь було би,
І блуд, недогляд неодин
Запізні-б не будив жалоби.

Прийшли під церкву. Що за диво?
Заперті двері! Хут мороз,
На дворі видержать не мож.
„Гей, паламарю! Ну лиш, живо
Церковні двері відімкнїть!" —
Кричить народ. Затихли дзвони,
Злїз паламар. „Кладїть поклони,
Хрестїть ся та до дому йдїть!"
Дверий не відімкну, й не ждїть!"

„Що? Як? Чому?"— мир закричав
А паламар і одвічав:
„Лиш тільки я дзвонить почав,
Прилетїв зо двора атаман,
Ключі від церкви відібрав".

Народ лиш ахнув. „Ох, нам горе!
Яка се ще нова біда нам

Від пана грозить? Що се він
Гада, що так нас переборе?
Він з Богом хоче воювати?
Він церков свіє замикати?
Гей, на дзвінницю. Бийте в дзвін!
Дзвоніть трівогу! Най збігаєсь
Усе, що лиш живе в селї!
Гуртом до пана! Най смиряєсь,
Бо будуть кости не цїлі!"

І разом дзвони застогнали,
Товпились люди та кричали,
І мов пожежа бухав гнів
З їх рухів і очий і слів.
Клинуть і грозять, клучуть: „Гей,
Бігай по молоти, ковалю!
Відібєм замок від дверий!"
Баби ридають наче з жалю
За вмерлим. Стогін, галас, крик
На цвинтарі несповідимий!
Оттак то, дїти, почали ми
Той славний сорок осьмий рік.

Аж ось на скрутї показалась
Ватага панських посїпак
Із нагайками, гордо так,
Бундючно до церкві наближалась.
І стих на хвилю крик і галас,
Всї ждуть, чого то хоче пан.
Аж ось атаман-палюган

Говорить: „Люди, що се з вами?
Чого ви стали тут юрбами?
Чого ревете так завзято?”

„Пустіть до церкви! Де ключі?”—
У відоповідь ревнули всї, —
„Пустіть до церкви, нинї свято!”
„Що ви, сказились? Хто се вам
Наплїв? Сьогоднї будна днина!
Піп вам сказав? Ваш піп—дитина!
Він і читать не вміє сам.
Пан лїпше знає! Розходіть ся!
На панське зараз лагодіть ся!
Усякий ладь сокиру й віз —
Поїдемо рубати лїс!”

Мир остовпів. Що за причина?
Невже се справдї будна днина?
Не вже ж усї здуріли ми?
Та нї, кепкує зла личина!
І враз мов вихор той крильми
Залопотить, бори могучі
Застогнуть з градової тучі,
Так мир, що з остраху мовчав,
Увесь загрюкав, закричав:
„Бреши ти сам зарівно з псами,
Поганий панський блюдолиз,
Не нас роби всїх дураками!
Наш піп з тобою враз не гриз
Кісток під панськими лавками!

Он що він видумав, падлюка!
На панщину на Новий рік!
Чи може панова се штука?
Най стережесь! На тім кони
Поїде на короткий вік!
Тут з Богом справа, не з людьми!"

„А я кажу вам: розходіть ся!" —
Прислужник панський знов візвав. —
„Ключі у пана. Пан сказав,
Що хоч кричіть, хоч вередіть ся,
Не буде в церкві днесь відправ.
А в разї бунту пан покличе
Коменду війська у село.
Кажу вам: розходіть ся швидше,
Щоб вам ще гірше не було!"

„А най тут котить і гармати!
Хоч голови всї покладем,
А кроком відси не підем.
Се що, день у день працювати,
І навіть стілько свят не мати,
Щоб Богу помолить ся? Гей!
Ломаймо двері! Най трібують,
Най нас у церкві мордують!
Геть посїпаки від дверий!"

Та панські слуги добре дбали,
Густим рядом при дверех стали.
Довкола них зробив ся стиск.

Обмахувались нагайками,
А далї штовхать кулаками
Взялись... Люд тиснеть ся, писк, виск!
Вже понад голови людий
Почали задні до дверий
Метать великі снїгу груди,
І гнів кипів чим раз страшнїйш.
Де-де в руках заблиснув ніж,
І чув ся крик: „Най гинуть Юди!"
І може б сорок осьмий рік
Були ми кровю охрестили,
Коли б у тій рішучій хвили
Піп свого слова не прорік.

За шумом, галасом та криком
Нїхто й не бачив, як між нас
Він увійшов, — коли нараз
З придверним розпятєм великим
В руках перед людьми він став
І хрест високо підійняв
І голосним озвав ся кликом:
„Бог з вами, дїти! Що се, ви
Опутані злим духом нинї?
Що ви, Татари чи Туркинї,
Що коло божої святинї
Такий гармідер завели?
Чи місце тут на колотнечу?"

„Не ми її розпочали!" —
Гукає мир. — „Адїть, панотче,

Пан ключ від церкви взяв, ще й хоче,
Щоб ми на панське нині йшли".

„Зле робить пан, то не перечу,
На душу гріх бере важкий!
Та чи ж то рація, щоб для того
І ви гріха не менш тяжкого
Тут допускали ся й святий
Дім божий бійкою сквернили?
Ні, діти, Богу гнів не милий".

„Та ми ж для божої хвали
Лиш голос правди підняли!
Хиба ж і се зносить терпливо?
Як так, то пан почне нам живо
На тімю кілє ще тесать!
Ні, сего не діжде дводушний!
Кажіть їм ви ключі віддать!
Як пан не буде вам послушний,
То двері будемо ломать!"

„Дурні, дурні! Прости вам, Боже,
Отсю великую хулу!
Не вже ви божую хвалу
Оберегти хотіли може
Тим криком, бійкою? Чиж ті
Незвісні вам слова святі:
Як Бог хотів би оборони,
То він би в хвили леґіони
Небесних ангелів зіслав?

Ні, діти! Бог нам приказав
Усяким властям покорять ся
І слухать розказаів усїх".

„То щож, нам днесь до дїла брать ся?
Панотче, сеж смертельний гріх".

„Ви з мусу, діти, не з охоти,
То Бог гріха не вмінить вам!

„Алеж панотче, і ви сам
Підете також до роботи" —
Озвав ся панський палюган.

„Я?"— скрикнув піп, мов ужалений,—
„Я? Я? Чиж я не увільнений
Від панщини?"
„Нї, отче! Пан
Велїв виразно нам: ідїть,
Усїх на панщину женїть,
І піп також най їде сам!"

„Не буде того, як світ світом!"—
Знов мир ревнув. — „Панотче, нї,
Не бійтесь! Ми за вами всї
Обстанемо. Громада з війтом
Хоч зараз до циркулу йдем,
І старостї до ніг падем,
Нехай розсудить нас із паном!"

„Нї, діти, — піп старий сказав, —
Не буде того! Се погано!

Коли пан нині наказав
На панщину, то видно, діти,
Сам Бог йому сю мисль зіслав.
Йому дозволив розгордіти,
Щоб незабаром сам він в сіти
Своєї гордости попав".

„Так от що я сказать вам мушу
Схотів пан взяти гріх на душу,
Схотів у свято рокове
Нам церков божу замикати
І нас на панщину всіх гнати, —
Най буде й так! Хто поживе,
Побачить, що то з того буде.
Ми ж, діти, бунтів не робім,
І задля панської гординї
В додатку ще й на себе нині
Гріха тяжкого не берім.
Ми силї, власти покорім ся
В покорі, діти, покажім ся
Ми достойнійшими, як він".

„Ви ж нині мали присягати!
Чи ви гадаєте, що вам
Зложить святу присягу дам,
Як двері будете ломати?
Знесім ще пробу сю тяжкую,
А я вам певно пророкую,
Що Бог її нам почислить.
Хиба ж не звісно вам, що з рана,

Поки зоря зійде румяна,
Найдужше все мороз смалить?
Та хоч застелить він віконце,
Та се лиш знак, що швидко сонце
Заблисне й землю отеплить".

І диво стало ся з людьми:
Усї притихли, посмирнїли,
І похилились, посумнїли,
А очи всїх на схід летїли,
Мов ждали тутже скону тьми.
Та небо нічю так погідне,
Тепер, коли вже малось дідне,
В тяжкий туман заволоклось,
І за селом в яловім бору
Важке гудїнє пронеслось.
І тілько піп скінчив, аж ось
Віщуючи страшну вихору
На цвинтарі високий вяз
Так жалібно почав скрипіти,
Що затремтїли всї, мов дїти,
І глухо застогнали враз:
„Най судить Бог! Будем смирять ся!
Ходїм на панщину збирать ся!"

XII.

Гей розшалїлась буря люта!
З устоку вітер засвистїв,
Мов дикий кінь порвавши пута

Нараз на волю полетів.
То озирнесь, копитом гряне,
Підскочить, фиркне і зарже,
То рушить в чваль, аж землю рве
Копитом, колесом піде,
І знов зарже і раптом стане.

Бурхав так вітер, скріплий сніг
Рвав з поля, ніс в село туманом,
Бив в очи, стежку з перед ніг
Неначе вкрав в короткий миг,
А вив, ревів, мов сам не міг
Скрить в собі гнів над нашим паном.

Та тяжший плач і рев і стони
Ішли по хлопських всїх хатах:
Ридали діти, старцї, жони,
А буря ще збільшала страх.
Всї палець божий в нїй вбачали,
Ознаку божого гнїву.
З яким плачем випровожали
Нас на роботу лїсову,
Як мов на смерть вже нас прощали,
Се не забуду, док живу!

Та ба, даремний плач і сльози!
Пан каже, ї мусить бути так.
Вже по оборах чуть погрози
І крики панських посїпак.
І от в метїль та рик шаруги
З обори тут один, там другий

Помалу виїзжа мужик.
Конята форкнуть, жмурять очи,
Посапують під бурі рик;
Мужик закутавсь у кожух,
А тут метіль то в бік заточить
Санки, то з переду заскочить,
І запирає в грудях дух.

Та ба, сильнійша панська воля,
Ніж та метіль посеред поля!
Та воля всім, немов обух
Над головами затяжила.
І потяглись горі селом
Санки порожнії гуськом,
А буря слід їх заносила.
Лиш десь-колись крізь вітру шум
Щось мов комарик забреніло —
Се голос дзвонів. Світе білий!
Там десь святкують! Люду тлум
У церкві, світло все палає,
У гору йде кадила дим,
Всї молять ся а дяк співає...
А ми — мов кляті! Нам одним
І свята божого немає!
То всякий вчувши дзвонів гук,
Батіг невільно відкладає,
Здіймає рукавиці з рук,
Перехристить ся і зітхає
Й молитву шепче.

Коли глядь,
Аж і з попівства їдуть сани,
На санях піп, два атамани,
Й слуга. Значить, пан справді гнать
Попа задумав до роботи!
Яким се правом? Чи добив ся
На теє дозволу в ґубернї?
Не дармож довго так барив ся,
А ті пани на все штудерні.
От так ми думали, і знов
Нових нещасть на себе ждали.
Втім із переду чути: „Гов!"
Ось двір! І ми край брами стали.

А в брамі пан стояв — високий,
Плечистий, в польських чоботах,
У футрі й шапці, чорноокий
І чорновусий. У руках
Канчук держав і тріскав ним
На вітер ніби для іграшки,
На правдуж сани він числив,
Що проїздили перед ним.
Горілку потягав із фляшки,
А на поклони мужиків
Й кивком не одвічав одним.

Та ось попівські їдуть сани,
За нимиж довгий ряд таких,
Що пан їх звав бунтівниками
І з давна око мав на них.

Всміхнув ся, близше підійшов
На шлях і гучно крикнув: „Гов!”
І стали сани. Всї вклонились
Низенько. Пан усе всміхав ся.
„А що, панове, — відізвав ся, —
Хоч нинї ви не опізнились?
А може вітру хто збояв ся
І дома при бабах остав ся?”

„Нї, їдуть всї!” — сказав атаман,
Що перед паном смирно став.
„Ну, то то й є! А то б дістав!
Ей, був би битий, як той Гаман!
Скажіть ви, бурґери, менї,
Що се ви робите. Коли то
Буде вже раз спокій в селї?
Здаєть ся, вас ще мало бито,
Ато б вам жадні воробцї
У головах не цвіркотали!
Скажіть но ви, еґомосцї,
Що се ви знову загадали
Якусь присягу? Хочесь вам
Різок та буків скоштувати?
Ей, Бог не брат мій, але сам
Таку прочуханку задам,
Що й внуки будуть памятати!”

Сказав се і окинув нас
Мов ястріб оком, і немов
Попа побачив перший раз,

До нього близше підійшов.
„Єгомость,—каже,—що за диво!
І ви на панщину також?
А, гарно, гарно! От правдиво,
Ви добрий пастир: де йде стало,
Туди ж і він іде. Ну, щож, —
Витайте! Ми приймем вас радо".

Та піп, хоч голосом тремтячим,
Але з достоїнством сказав:
„Вельможний дідич наш, як бачим,
В гуморі нині. Бог послав
На пана радість, — слава Богу!
Молітесь, паночку. лишень,
Щоб Бог на завтрішній вам день
Сю радість не змінив в трівогу!"

Пан враз аж кинувсь, мов його
Шпигнув гадюки зуб затрутий.
„Що, що сказав ти, попе, що?"

„Кажу лиш те, що може чути
Спокійно всякий християнин.
На кого гордість Бог зсилає,
Так що й на Бога він не дбає,
То знак, що близько вже чекає
Отверта пропасть перед ним".

„Ти будеш ще мені грозити?"
„Ні, ясний пане, я не грожу,

А лиш кажу вам правду божу,
Котра мабуть незвісна вам".

„Таких вчи дурнів, як ти сам,
А не мене будеш навчати".

„Я панській мудрости віддам
Чолом охочо, рад лиш знати,
Чи то вона веліла вам
Сьогодня свято бунтувати,
Святую церкву замикати
І гнать на панщину людий?
Ей, пане, пане, схаменіть ся
І мупрістю ви не чваніть ся!
Таж як би власних я грудий
Не був наставив в обороні
Тих ваших слуг, то хто і зна,
Чи коло церкви би в тій хвили
Ся буря і метіль грізна
Калюжі кровю їх червоні
Не замітала! Пане милий,
Тямуйте: в світї без ріжниць
Усе свої границї має
І що ніхто таких границь
Безкарно не переступає".

„Ге, гарне казанє твоє!
Та знаєш, попе, ось що дивно:
Для инших в тебе мудрість є,
А робиш сам як раз противно.

Чи не казав тобі я: знай
Свої попівськії границї,
Усяку школу занехай,
Не говори глопам дурницї!
А ти ось як! Завзявсь мабуть
Мене до крихти зрийнувати!
Хлопи присяги, волї ждуть,
Горілки, хоч їх ріж не пють,
І Жид платить не хоче рати.
Так щож ти думаєш? Менї
Через попа іти з торбами?
Нї, попе! Ще раз кажу: нї!
Не так я поговорю з вами!
Завчасно ти й клятий Щваб
Про волю ще заговорили!
Ось покажу я вам, хоча б
Ви що хотіли, те й робили,
Що я тут пан! Від нинї ти
Махай на панщину з хлопами!
Вмів шкоду ти менї нести,
Відроблюй власними руками!"

„Що пан тут пан, я добре знаю,
Та тілько є й над паном пан.
Я тільки силї улягаю,
Та в очи пану заявляю,
Що се безправство, що мій стан
Мене від панщини звільняє,
Що царське право пан нехтує".

„Про право тут балакать всує,
Бо не твого ума се діло,
Ти бачив, попе, інвентар?
А там стоїть, що піп тримає
Ґрунт між громадою з двох пар.
От з того виводжу я сміло,
Що ґрунт сей хлопський, рустікаль-
[ний,
І з нього панщини звичайний
Дла мене вимір випада".

„Воно б то так, лиш те біда,
Що в інвентарі ж додаєть ся:
„Від панщини й данин свобідний".

„Свобідний тілько той, хто гідний!
А в тім, коли тобі здаєть ся,
Що кривда сталась над тобою,
Жалій ся в суд, а я постою
За своїм правом. А в сей час
Я ще тут пан, і мій наказ
Сповняйте! Годі тут молоти!
Ану, до ліса, до роботи!
А живо, не жалійте рук, —
В противнім разї вам гайдук
Нагайкою додасть охоти.
Ну, гейже! Поспішайте враз!
Я швидко вийду сам до вас!"

XIII.

Ревів, стогнав від бурі бір,
Немов голодний, лютий звір,
І чорним гиллєм мов руками
Махав у вітрі, бивсь і хріп,
Коли понурими купками
Віздили ми під темний стріп.
Як дивно, лячно якось стало
Усім в тій хвили, наче ми
В якийсь заклятий світ віздили,
У царство сумерку й зими,
З якого вже по вік не мали
Вернуть живими, як з тюрми.

Як дивно, лячно залунали
Удари наших топорів,
У звори, дебри відгук слали,
Немов тим відгуком скликали
Громади відьм та упирів.
А кождий знав, що нині свято,
І що той святотатський гук
Хто зна яких і як богато
На світ накличе бід та мук.

Та ба, не час було вагать ся,
Коли ні думать ні вертать ся
Сіпаки панські не дають.
І ми самі, щоб заглушити
У собі страх, давай трощити,

Що аж тріски мов град падуть.
Рубаєм зуби закусивши,
Мов дерева ті — найздрадливші
У світї наші вороги.
Ті стяте дерево корують,
Ті ріжуть пилами, чвертують,
Кладуть у стоси і в стоги.

Попови ж панські посїпаки
Велїли тягати гиляки
На купу з парубками враз.
„Хиба ж старий до того здалий?
„Бог ж вами!"—люди закричали, —
Хиба нема сумлїня в вас?
Глядїть, він ледво робить кроки,
А тут пнї, ломи, снїг глубокий,
Тут сил потрібно не таких!"

„Мовчать!"—атаман крикнув.—„Голя!
Ми робим так, як панська воля!
Тягнїть, єґомость!"
Люд затих,
І мовчки, в лютости понурій
Під лїса шум і стогін бурі
Кипить робота лїсова.
Та бачимо, як панські слуги
Сміють ся нишком, як з натуги
Наш піп старенький умлїва
На купу тягнучи дрова.
Сміють ся кляті, не зважають

На старість, на духовний стан,
Його найдужше наганяють.
„Тягніть, єґомость! Швидко пан
Прийде! Як стіс малий застане,
То буде клопіт вам і нам".

Та дармо з сили вибив ся
Старий — тремтить його рука,
Не може двигнуть патика.
Ногами що крок спотикав ся,
Упав, устав і знов хапав ся.
Та де вже там йому така
Робота! Довго ми дивились
На те, як мучили, глумились
Сіпаки панські над попом,
Як він не кажучи й словечка
Коривсь, хилив ся ,мов овечка,
З сил вибивавсь під патиком.

Ба далї бачимо: знеміг
Зовсїм, мов скіпка, впав у сніг
Із патиком, що взяв на плечі,
І груди вже хриплять стеречі,
Та ще сіпакам не досить!
Мов круки жертву окружають,
То штукають, то підіймають.
„Та годї тут вам сніг місить!
Ідіть поліна там носить!"

І враз — яке се сталось диво?
Чи вітей свиснув так страшливо?

Чи затріщав підтятий пень?
Чи мигнув блискавки огень?
Чи в серцях наших щось прорвалось,
Що там від рана в лїд стиналось,
І раптом ринуло на світ?
Досить що мов на розказ даний
З сокирами та топорами
Ми кинулись, ревли словами:
„Недолюдки! Прокляті! Ждїть!
Досить вже нашу кров ви ссали,
Томили нас і збиткували!
Тут ми розсудимо ся з вами!
Раз гинуть! Бийте їх, валїть!"

Чи вітер нїс нас, чи злі духи
Прискорювали наші рухи, —
Досить, в однїй хвилинї ми
Всїх посїпаків обступили,
Мов парканом обгородили
Гнївними, дужими грудьми.
Сталеві вістря заблищали
Ось-ось над головами їх.
„Молїть ся, кляті!"—ми кричали. —
„Ось вам і піп! У кого гріх
На совісти, най сповідаєсь,
Най швидко молить ся і каєсь,
Бо відси жаден з вас живим
Не вийде!"
Зблїдли понїміли

Сіпаки, наче помертвіли;
Таким ми напором страшним
На них наскочили, що й мисли
У них не було опирать ся;
Трівога й жах на них натисли
Так, що ніхто не смів і рвать ся
До опору, а тоб його
Були напевно тут же вбили.
Самі не знаючи, чого,
Усі враз голови склонили
І людям кинулись до ніг.
Рік сорок шестий і кроваві
Його події знать в уяві
Воскресли мов живі у всіх.

„Сусіди, братя, Господь з вами!
Що робите? Хиба ж се ми
З охоти власної, сами
Се робимо? Хиба ж над нами
Не той сам пан, що і над вами?"

„Не правда!" — крики розлягли ся,—
„Бо нас неволять до роботи,
А ви із власної охоти
У панську службу наняли ся.
Тепер ми братя вам, сусіди,
А чим то ви для нас завсїгди?
Які то в вас тодї слова,
Коли під вашими руками,
Під канчуками, нагайками

Нам тїло кровю підплива?
Нї, годї! Горе наше в щерть
Переповнилось! Всї погинем,
Але на вас ще пострах кинем!
Молїть ся! Тут вам буде смерть!”

„Ха, ха, ха, ха! Отсе то й дїло!” —
Нами враз загоготїло. —
„Ха, ха, ха, ха! Отсе то раз!
Чи бач! Пани офіц’ялїсти
Учать ся на колїнах лїзти
Перед хлопами! В добрий час!
Та фе, панове! Гонор майте!
Досить клячати, уставайте,
А то промочите штани!
І чом і люди так над вами
Стоять довкола з сокирами?
Чи в танець ладять ся вони?”

Се пан був. Мов з землї вродив ся,
Так в раз між нами опинив ся
У футрі, в польських чоботах,
І з своїм канчуком в руках,
Гордий як все, та не гнївливий,
Ба навіть усміх жартобливий
Іграв у нього на устах.

Ми всї застигли. Грім із неба
Не був би так нас остовпив.
Безумний гнїв, що осліпив

Нас перед хвилею, остив,
І якось так самі від себе
Ми застидались, мов би нас
На крадіжи усїх спіймали.
І наче на коменду враз
Ми сокири в низ поспукали.
А пан усміхнений, гордий
Війшов спокійно в середину,
З погордою очима кинув
На слуг. З них кождий ще блїдий
Тремтячи мнявсь з ноги на ногу
І силувавсь здавить трівогу,
У дусї дякуючи Богу,
Що спас його від рук людий.

А пан сміє ся з них і кпить ся:
„Ну, що, панове — каже він, —
Навчили вас хлопи молить ся?
А щирий знать був ваш поклін!
Ну, гарно, гарно, се нїчого
Не шкодить вам! А пану Богу
Молитва всюди мила є,
Як тілько в скрусї і любови
(Слова ті з притиском промовив)
Хто Богу дух свій віддає".

Мовчали слуги, мов закляті,
А пан звернув ся вже до нас:
„А дурнї, дурнї, дурнї з вас!
Ще більше дурнї, ніж завзяті!

Я-ж вашу вірність трібував,
Неначе сина батько щирий,
А вас мов біс опанував
Від разу рвать ся до сокири!
Я-ж, дурні, тілько жартував!"

Мовчали всї, мов чорна хмара,
і поспускали очи в низ.
А пан: „Самі ви завзялись
На власну шкоду! Мов отара
На сліпо в пропасть ви прете!
Чому? Я можу вам сказати:
Вам тут погані супостати
Наговорили, мов святе,
Що швидко волю вам дарують,
Данини й панщину скасують.
А що, не правда? Ну, скажіть!"

Народ мовчав. „Ну, ну, мовчіть!
Я знаю все. На жаль великий
Гадючі, хитрі ті язики
Одно забули вам сказать:
Як на ту волю заслужити?
Так отже я скажу вам се:
Той тілько варт на волї жити,
Хто над собою й гнет знесе.
От я й задумав стрібувати,
Чи варті би свободи ви?
Хотїв собі зажартувати,
І бачу, що ще довго ждати

І довго ще вам мандрувати
По розумець до голови".

Народ мовчав. В тім перед пана
Атаман виступив, вклонив ся.
„Дарують ясний пан! Від рана
З нас кождий нині вже гонив ся.
Немов листок той над водою,
Двічі над смертію самою!
А то був жарт, лиш панський жарт!
Ні, ясний пане, вірних слуг
Пани так инші не трактують,
Для жарту їх не сумітують
Під хлопські пясти, під обух.
Тож ми хиба не мали б глузду
У пана довше ще служить;
Від нині дякуєм за службу, —
Най пану Бог без нас щастить!"

Пан очи витріщив — ні слова!
Немов атаманова мова
Йому нараз усю ту річ
У иншім світлї показала.
Та ще веселість не щезала
З його лиця і уст і віч.
Коли нараз між мужиками
Щось застогнало і руками
Кивнуло, — люди підійшли
І перед пана привели
Попа безсильного, слабого,

Що під час розруху цілого
Лежав простертий на земли.
Він був блідий як труп, трусив ся,
Немов підтятий; з під повік
Полумертвий вже зір світив ся,
І ледви чутно він прорік:
„Пан жартував, мов батько добрий
З дітьми, їх вірність трібував!
А чи і з Богом теж для проби
Невинно пан пожартував?
І то був жарт, що боже свято
Пан зніс, що церков нам запер?
І то був жарт, що так завзято
Без суду і без права взято
Мене й замучено тепер?”

„Все те був жарт. За жарт той, пане,
Я скаргу перед божий суд
Заношу. Нині ще там стане
Мій дух, а твій нім рік сей кане
У вічність — теж туди позвуть.
Добро твоє в злодійські руки
Піде, й сліду не буде знать
Твого бутя, сини і внуки
Сей жарт твій будуть проклинать!”

Сї ні то грозьби, ні проклони,
Мов крила чорної опони
Світ панови заволокли.
Він затремтів стиснувши зуби,

То вуси торгав, то гриз губи,
А далї рік: „Плети, мели!
Безумний старець, тай по всьому!
Ану! Збирайте ся до дому!”
І віддаливсь. І ми пішли.

XIV.

Неначе сни тяжкі, гнетучі
Було все те, що того дня
Ми перебули: бурі-тучі
І вибухи чутя ревучі,
І кривда і грізьба страшна.
А як із лїса ми на поле
Без гласу вийшли, вколо нас
Було мертве все, тихе, голе.
Снїгова площа простяглась
Навкруг; безбарвна, сїра хмара
Закрила небо, вітер втих,
Лиш ген там десь синява пара
Вилась клубками з стріх сїльських.

І в наших грудях після тих
Страшних подій так тихо стало,
Так сумно якось, наче всї
Надії наші щось підтяло,
Мов небо нам само звіщало:
По вік вам жить на ланцюсї!

Під гнетом почутя важкого
Ми звільна, мовчки йшли в село,
Мов похоронний хід. Було
Се в части й так, — таж ми слабого
Попа везли. Житє плило
Із уст його струйками крови;
Весь він уже холодний став,
Лиш звільна серце билось; мови
Не стало, тілько прошептав:
„Прощайте, діти! І простіть
Йому, лишіте кару Богу!
Коріть ся тьмі, допоки тьму
Бог на погибелї дорогу
Не виведе!”
Та ми тепер
Уже й не радивши ся знали,
Що тут корить ся не пора
Як проїздили край двора,
То бачили, як пан запер
На ретязь браму, — знать бояв ся,
Щоб люд таки не спамятав ся,
Та в жарт його і не роздер.

Та ми спокійно двір минули
І на попівство всї звернули;
Старого із саний знесли,
Огріли і оберегли,
А потім скаргу написали,

Пленіпотентів обібрали,
Щоб до староства вмить ішли.

Такий то ми Новий рік мали!
Уже відправи не було.
Замість утїхи всї ридали,
А к вечеру цїле село
Сходилось до попа до хати
Старого пастиря прощати,
Остатнїй раз поцїлувати
Холодні руки. Він тепер
Ще ледво дихав, згасли очи,
А як згустїла пітьма ночи,
Він супокійно, тихо вмер.

Та те, чого так пан бояв ся,
Таки не вмерло з ним ураз;
Противно, аж тепер у нас
Із паном танець розпочав ся.
Лиш що ми скаргу подали
На пана до староства, — чуєм,
Вже й панські скарги дві пішли:
Одна на нас, що ми бунтуєм,
Що сокирами хтїли вбить
Слуг панських, з димом двір пустить,
А друга скарга до ґубернї,
Що пан комісар бурить люд,
Що вісти розпуска химерні
Про хлопськії права, що скверні
Промови людям промовляє,

На злочини їх підмовляє, —
На се знайшли ся свідки тут.

Бо й справді Жид зумів зловити
Кількох з громади за язик:
Він штучками, як з давна звик,
Заставив пяних говорити,
І видобув усе від них,
Що говорив комісар! Втих
На хвилю гомін, шум і крик
В селї; ми панщину робити
Ходили смирно, все ждучи,
Що то з усього того буде.

Аж раз — вже пізно у ночи
Ураз збентежили ся люде:
По тихій вулиці сільській
Промчали криті панські сани
Із урядовими дзвінками
І в двір заїхали. Як стій
Пішли розмови поміж нами:
„Хто се, за чим?" Аж рано крем
Ми взнали: з гостий із сусїдства
Сам староста з комісарем
Прибули у село для слїдства.

От почали тягнуть людий,
І ми пізнали незабаром
Що староста у двір не даром
Заїхав, а враз з ним худий
Новий комісар. Подїлили

Вони між себе так роботу,
Що староста мов на охоту
В дворі із паном день у день
Балює, бавить ся, полює,
Комісар же, глухий як пень
На людські кривди і терпіня,
Не знав ні права, ні сумліня,
Не сердив ся, не лютував,
Лише з незрушеним спокоєм
Холоднокровно слїдство тяг,
І тим тупим спокоєм своїм
На свідків наводив він страх.
Питав помалу і розважно
І слухав відповідь уважно,
Та запитами так підходив,
Що неосвічених людий
До признань і до слїз доводив.
Його й прозвали „Чорт худий".
Се слїдство вів він по мистецьки,
Все списуючи по нїмецьки,
Лиш те, що злого і лихого
Про себе й инших люди знали,
А не нотуючи нїчого,
Що проти пана зізнавали.

Нема що мовить, очорнили
Ті протоколи нас кругом:
Як ми присяги забажали,
При церкві слугам загрожали

І в лїсї мало що тельмом
Усїх не вбили. Все до чиста
Там списано. Про те-ж, як пан
Без права накидав горілку,
Як боронив завести шкілку
І в свято нас, гірш антихриста
На панщину, немов поган
Гнав на роботу — анї слова.
І кождий відходив як струтий.
„Тепер нам лиха не минути!"
Селом ішла загальна мова.

Пан староста при дни сидїв
У пана десь колись глядїв
На комісарську ту роботу,
Хоч протоколів не читав;
Нарештї пана попрощав,
Вернув до міста у соботу.
Комісар мов слота осїнна
Ще тиждень висїв над селом,
І раз у раз тяг протоколи,
Мов жили витягав поволи
З людий, мов воля невідмінна
Була в нїм — всїх окрити злом.

Було се вечером в недїлю.
Нас кілька в хатї у дяка
Сидїло і нї будь яка
Розмова нам не йшла, надїю
Ми стратили на наше дїло.

В тім на дворі щось загуділо.
Зірвалась буря, і в той час
Щось до дверий залопотіло.
Дячиха вийшла і по хвили
Комісар увійшов похилий,
Старий знайомий і нам милий,
Вклонив ся й рік: „Витаю вас!”

Ми здивували ся, та він
Оглянувши усїх у зборі
Всміхнув ся, псикнув, на ослін
Сїв мовчки, нї з ким не витав ся,
А потім стиха відізвав ся:
„У, савірюха там на творі!”

Ми слово кидали по слові.
„Помайбі, пане! Чи здорові?
І що вас привело до нас?”
Він ще раз псикнув, усміхнув ся,
І потім поміж нас нагнув ся:
„Ну, маєте порятний квас!
Я снаю фсе! Я протоколи
Перехлятав. Ну, кльоп нїколи
Не спреше, хоч пи пропатав!
Ну, що ви там наховорили!
Хоч би вас сїкли та палили,
Ше б тілько сла не вимотав”.

Ми пояснили, що комісар,
Писав усе, як сам хотїв,

А писаного не читав.
„Там навіть вмішаний сам цісар!"
Комісар з острахом шептав.
„Я снаю фсе! Оптумав сам.
Ось сей кавальок нате вам!
Перепишіть, а поспішіть!
Плєніпотенти є у вас?
І ще сю ніч то Львова шліть!"

І невеличкий папірець
Подав дякови, пояснив,
Що було треба й як списати,
Куди плєніпотентів слати,
І ще раз псикнувши в кінець
Він почастунок відклонив
І попрощавсь і вийшов з хати.

Не треба довго вам казати:
Звинули ся ми на борзї,
Розбігли ся помежи хати.
Ще нічю наші депутати
Поїхали, немов махати
Так скоро мусїли, щоб стати
У понедїлок на торзї.
Та хоч як обережно ми
Сю депутацію післали,
Про те між нашими людьми
Знайшов ся хтось, що до двора
Доніс про се. Ми не бували

В таких ще справах і не знали,
Що се — горячая пора.

Гей, розїзлив ся, розкричав ся
Наш пан, як тілько день освів,
Коли від Жида він дізнав ся,
Що з повномочними послами
Ми скаргу вислали у Львів.
Він аж заскреготав зубами,
І зараз же писати сїв
Листи догінчії за ними,
І зараз рано верховими
Він розіслав їх по панах:
„Де хто таких хлопів спіткає,
Най зараз ловить їх, хапає,
І вяже й до циркулу шле".

Що й говорить вам про той страх,
В якім жило село ціле
Весь тиждень після тих подій!
В якій непевности, трівозї,
Ми ждали з дня на день, хто в тій
Війнї зістане в перемозї?
Чи наші сповнять намір свій,
Чи де їх зловлять у дорозї?

На другий тиждень вість іде:
Зловили наших! Боже правий!
Як затремтїли ми! Тверде
Камінє б дрогнуло. А бравий

Наш пан аж голову підняв,
Коли почув, що три дни тому
Знайомий пан послів спіймав
І під сторожею післав
Не до циркулу, а „до дому”.

„Розумний той, поцтивий Стах! —
Сказав наш пан, — зробив до ладу!
Гальо, скликайте всю громаду,
Нехай у всїх на їх очах
Посли дістануть чоколяду,
Най бачуть і най мають страх!”
Зізвали нас — кого з роботи,
Кого із хат, старих, малих;
Жінок, дїтий нещасних тих
Плєніпотентів в перший ряд
Велїв пан ставить, хай уздрять,
Як будуть їх батьків пороти,
Нехай і внуків пізних вчать,
Що хлопу пана не збороти.

Ось їх нещасних привели
Повязаних, блїдих, нужденних,
Обдертих, змарганих, струджених.
А як до пана підійшли,
Пан гайдукам дав знак рукою
І крикнув: „В сніг їх! На земли
Кладїть і бийте, поки я
Не скажу: годї!”

І в спокою

Він став свистати. А двірня
У сніг нещасних повалила,
На кождого чотири їх,
Один на голову сїда,
На ноги другий, инші ж два
Ну молотить, що може сила.

Спершу неначе на мертвих
Удари сипались, бо в сніг
Лицем привалені й кричати
Не здужали, лиш тїла їх
Метались, мов хробак розтятий.
Пан свище, а двірня сїче.
Вже кров крізь шматє виступає,
Потічками на сніг тече,
І з снїгу наче з під землї
Болющий хрип глухий лунає.
Пан свище, мов не замічає.

А в тім жінки й дїтки малі
Катованих ураз юрбою
З плачем, риданєм і мольбою
Поверглись панови до ніг.
Пан свище, мо не бачить їх.

Одна дрожучими устами,
На колїнках підповзши, пана
Хотїла в ноги цїлувать,
Своїми кровними слезами
Той панський чобіт обливать, —

Та пан все свищучи носком
Її в уста штовхнув, аж впала
В сніг горілиць і застогнала,
І кров із уст пішла цюрком.

Аж по страшенно довгій хвили,
Коли вже біль почав глушить
Крик мучених, пан рік: „Досить!"
Їх підняли, снігом обмили,
Та не було вже в бідних сили,
Щоб удержать ся на ногах, —
Їх слуги мусїли держати.

„Ну, що,—став пан до них казати,—
Пізнали ви до Львова шлях?
І знаєте, чим то смакує,
Як проти пана хлоп бунтує?
Ще ви пізнаєте не так!
Се вам від мене лиш завдаток,
В циркулї жде вас ще додаток,
Ведіть їх, хлопцї, в добрий спряток,
В шпіхлїр, і на один личак
Усїх звяжіть і дайте їсти!
Потому нам розкажуть вісти
Про подорож. М ище прийдем
Балакать з ними два-три слова,
А як навкучить нам розмова,
Їх до циркулу відведем".

А ми стояли, мов мертвії,
І ні чичирк. Всї ті події
Нам відняли. Що нам робить?
Бороть ся з паном ми не в силах,
В ґубернію хиба на крилах
Жалоба наша долетить,
А з паном староста держить.
Нам лиш лишає ся мовчати,
А ні, то поле й дім кидати
І світ за очи утїкати.

А пан, в повнї щоб довершить
Свою побіду, обернув ся
До нас і гордо огризнув ся:
„Ви бачили, яка моя
За бунт заплата? Чей на далї
Всї будете докладно знали,
Як скоботати вмію я.
Жалїйте ся, хто хоче більше,
А я потрафлю ще й сильнїйше
Полоскотать. Кому своя
Не мила шкіра — най трібує!

„І ще одно: ваш пан комісар
Вам набрехав, що швидко цїсар,
Чи хто — вам панщину дарує.
Що там комісарю за те
Припаде, се ще ви вздрите, —
А я кажу виразно вам:
Не вірте, хто вам се голосить,

Бо він не волю вам приносить,
Але біду. Ні цар, ні сам
І з неба Бог не має права
Те дарувати, що моє!
Ні, ні, се не цїсарська справа!
Ні Бог, ні цїсар не дає
Того, чого і сам не має.
Так слухайте-ж, що скажу вам:
Най жадна воля вам не снить ся,
Не цїсар вам її ховає,
І поки я тут, не явить ся
Вона, хиба я сам вам дам!"

Так богохульними устами
Він вимовив і в двір пішов.
Здаєть ся, сими він словами
Бажав нас пригнїтить, немов
Тяжким камінєм; та противно,
По тих словах в нас дух війшов.
„Слїпий, слїпий!" — ми погадали —
„Ти думаєш, що світ увесь
В руках держиш, а доля дивно
Тебе веде і в скісь і в склесь,
І сам не зглянеш ся, як пасмо
Твоєї гордости урвесь".

І вже не страшно нам, не жасно
Було, коли щось по двох днях
Плєніпотентів наших бідних
Ледви живих на битий шлях

У путах повели. Як рідних
Ми їх прощали і кричали:
„Не бійтесь, братя! Бог благий.
Не дасть, щоб без кінця ширшали
На світї наші вороги!”

Нам не страшна була й та чутка,
Що до циркулу надоспів
З ґуберні наказ: зараз тутка
Комісарю спішить у Львів!
Пан з радости аж руки тер;
„Взяли бунтівника з повіта!
Засадять же його тепер,
Що певно не побачить світа!”
А ми хоч тяжко сумували,
Та все одну потїху мали:
Бог правди й волї ще не вмер!

XV.

Минула та зима проклята,
Остатня із проклятих зим.
Зближались великодні свята.
Вже перед четвергом страшним
У полї почалась робота.
Настала вже й страшна субота —
Великий незабутий день
Для нас, великдень наш єдиний.
Хвилину кожду тої днини

Я тямлю, мов би все лишень
Учора діялось.
Ми з ранку,
Іще й заморозь не відійшла,
В дворі пшеницю маріянку
До сійби ладили. Була
Пора у ранїшнї обіди,
„Гальо до дому, а бігцьом!
Коли упорались з зерном.
І кождий зараз най приїде
Із бороною на майдан!”
Отак командував сам пан.

Побігли ми, перекусили,
Що та готового було,
Та поспішаємо що сили.
Уже зібралось все село,
Хто з боронами, хто з сївнями,
Жінки й дївчата з рискалями;
Іще назганяли і хлопят
Погоничів, та з ужевками,
Щоб борони йшли затягать.
І поставали ми рядами,
Немов на муштрі салдати;
Атаман ходить поміж нами,
Числить, чи всї, й розпоряжає,
Кому(куди і з ким іти.

В тім зирк, аж возик заїзжає
Горі селом, одним коньом.

Край фірмана гайдук куняє,
А фірман луска батогом.
А з заду — хто се? Боже милий!
Се ж він — комісар, се той сам,
Котрого ніби засадили
У Львові! Дивно якось нам
Зробилось, серце так забилось,
Немов нечувану якусь
Страшну чи радісную новість
Ось-ось почути нам судилось.
Атаман навіть, хоч не трус,
А також став, мов остовпілий,
І тільки буркнув стиха: „Бог вість,
Що се значить! Але мабуть
Се щось негарне".
Як уздріли
Нас ті, що їхали, так тут
Комісар штовхнув гайдука;
Гайдук жахнувсь отуманілий,
І мало-мало сторчака
Під віз не впав. Та в мить проду-
Рукою в заушник почухавсь, [хавсь,
Зігнув ся звільна і відгріб
Солому в возї, з під соломи
Щось виняв, мов великий хліб,
Завите в шмату. Глядимо ми
Й дивуємось. Аж ось гайдук
Зліз з воза, взяв тото до рук,
І через плечі, мов барило

Повісив, шмату відгорнув —
Се тарабан! Гей, як торкнув,
Заторохтів, загримотів,
Що аж луною покотило
По всім селї. Загаморило
Село. З городів, з поля, з хат
Старі й малі кричать, біжать
Послухать, що се за пригода.
В широкий круг юрба народа
Віз обступила.
„Тихо, гей!" —
Комісар закричав пискливо
І встав на возї, виняв живо
Папір з кишенї.
„Я отсей
Папір вам маю прочитати,
І прошу топре увашати,
По то патент цїсарський є".
І став комісар муркотати
Все по нїмецьки. Люд стає
На пальцї, рота роззявляє,
Та де тобі порозуміть!
Лиш сей та той зітхне глубоко,
Перехрестить ся, зведе око
До неба і як стовп стоїть.

А пан комісар так утїшно
Читає, голосно, поспішно
Викрикує якісь слова.

Скінчив. „Ну, сросуміля вшецко?”
„Нї, паночку, хоч би словечко!”
„О клюпа, клюпа хольова!
Своєї волї і свопоти
Не росуміє! Слюхай весь!
Віт третїй май, що ось натхотить,
Вам воля повная таєсь!
Вам цїсар панщину тарує.
Танин не путете плятив.
Най коштий сам сопі працює!
І ше отно най коштий чує:
Пан староста тнесь випустив
Плєнїпотенти ваші з цюпи.
Ну, сросуміля?”
Всї мовчать.
„Ну сросуміля, кльопа кльопи?
Шо так стояля, як ті слюпи?
Гей, віват цїсарю кричать!”
Усї мовчать. В тім наблизив ся
З юрби наш війт і поклонив ся
Комісарю і так сказав:
„Даруйте, пане, що приймаєм
Так холодно сю вість. Не знаєм,
Чи правда то. Нам запевняв
Наш пан, що то не може бути,
Що мали й вас у Львів позвать,
Аби на віки вас замкнути;
Що цар не сміє дарувать
Нам панщини, бо то річ панська”.

„О клюпа кльопа християнська!
Пан мав інтерес так касать.
І цар панам не вітпирає,
Шо панське, тілько опіцяє
Їм з каси панщину сплятить.
А я, слюга його, не мошу
Турить вас, правду вам холошу.
Печать ся, снаєш, шо значить?”

„Най нам здоров панує цїсар,
Тай щоб при нїм і пан комісар
Жили нам довго, — але ми
Вже так богато потерпіли,
Що боїмось, аби й сей раз
Знов на леду ми не осїли.
Ми, паночку, просили б вас:
Із нами враз у двір ходїть,
Патент сей пану прочитайте,
Йому й печать ся покажіть,
А вже тодї, як він все знайде
В порядку, ми повірим всьому.
Тодї вже й цїсарю благому
Подякуємо ми любовю,
Йому добром і навіть кровю
Послужим щиро ми при тім”.

„Се топре, кльопа, ти скасаля!
Хотїм у твір, апи пісналя
І пан ваш все. Хотїм, хотїм!”

XVI.

Сиділи в ґанку пан і пані
За сніданєм, коли нараз
Юрбою, з шумом, наче пяні
Ми все подвірє заступили.
Комісар попереду нас.
При нім гайдук ішов, що сили
Торохтячи по тарабані.
Поблїдла пані, піднялась,
Поглянула, трохи не впала,
І білі руки заломила,
І не то з питанєм, не то
З сумним докором в очи мужа
Поглянула. Та знать не дуже
І пана втїшило тото
Незвикле зборище. Ще дужче
Змішавсь, аж зуби закусив,
Коли побачив, хто зтрусив
Сей збір. Комісар! Так йому ще
Нечистий вязів не скрутив?
Ну, буде лихо неминуще!

Та щоб вспокоїти жону,
Пан з ґанку звільна і поважно
Зійшов, і грізно та протяжно
Звернув ся до селянства: „Ну,
Чого ви тут?" При тім став так,
Що до комісаря плечима

Був звернений і наче й разу
Його не бачив. Гайдучина
Знов в барабан заторохтів;
Комісар з злости наче рак
Почервонів. Лиш що хотів
Пан щось казать, аж над ушима
Його: „З цісарського розказу!"
Мов ніж по склї заскреготів.
Пан обернувсь. „А, пан комісар!
Рідкі в нас гості! Nu, wie geht's?
Давно зі Львова? Вже конець
Їзді? Ну, що там каже цісар?"
„То є патент цісарський з тня
Сїмнацятого цвітня, року
Пішучого! І во імя
Цісарське — с савтрішного строку
У краю панщини нема,
Танини сносять ся й семля
Хлопам дає ся рустікальна,
А тітичам за право те
Сам цісар з каси заплате —
То воля цісаря пуквальна!"

O Sapperment! Warum nicht gar!"
Пан скрикнув, мов змия вкусила.
„Великий цісар! Царська сила
Над всїми нами! Значить — дар!
Дар для хлопів. Який цар добрий!
Та щоб той хлопський рід хоробрий

Після заслуг обдарувать,
То треба нас обрабувать.
Віднять нам те, що з волї неба
Вважалось нашим. Що й казать, —
Чудесна добрість! От як треба
Народню вдячність здобувать!
Га, що-ж, ми дурні, раді вчить ся!
Слабі ми, мусимо корить ся!
Лиш прошу, ще одно скажіть,
Чи є там ясно в тім патентї:
Де хлопи паном не контенті,
Сейчас до кіс, ловіть, вяжіть!
Чи там наказані пожари,
Різня, убійства, люті кари,
Рабунки панських дібр усїх?"

„Herr Schlachziz!"–відказав комісар,
„Herr Schlachziz, maessigen Sie sich!
Топра тля всїх пашає цїсар.
А про ропунки та рісні
Патент нїякий не ховорить".

„І в сорок шестім роцї нї?"

„Herr Schlachziz, пан є туше скорий
В пітосрінях! А лїпше-п тати
Вше сорок шестому спокій!
Самі ви, польські атентати
Зачали на хлопів стріляти,
Самі на власний карк ви свій

Стягли піту! Я, пані цею,
Як пи в вас кльоп пув шольовік,
То він пи вас не пік, не сік,
А грудю заступив своєю;
Та па! Не те вам в хольові!
Тля кльопа пуки і панщизна,
А в вас повстаня все нові,
Вас све ойчизна-шляхетчизна!
А як нащ цісар після прав
І пана й кльопа тут трактує,
Ви в крик, що вольносць, вам украв,
Що кльопа вам урят пунтує.
Ні, пане, ти тепер посунсь!
Кльоп не сліпий, кльоп топре паче:
Отсе сторове, те поляче, —
Der Bauer, пане, ist für uns!
Тепер пропали атентати!
А як які вовки прийтуть,
Шоп нашу стайню напатати,
То вше тут вірних псів найтуть,
Шо топре вуха їм намнуть,

„О sapperment! Тяжкі часи,
Коли вже все зійшло на пси.
А псів богато в нашім краю!
Та тілько-ж, панцю, я гадаю,
Ви помилились, як за псів
Вважаєте отих хлопів.
Пси вірні свого пана знають.

Пси вірні у тяжкій годині
Його боронять, заслоняють!
Ні, се не пси, а просто свині!
Не віриш? От попробуй лиш
Ти моїм псам перечитати
Сей свій патент, то гнеть уздриш,
Як кинуть ся тебе витати".

„Herr Schlachziz!" пискнув ображений
Комісар, луком випяв грудь
І руку звів — та пізно! Лють
Перемогла вже в панськім серці...
Він тупнув, крикнув, мов скажений,
Почервонів, а у очох
Заграли іскорки зловіщі.
„Der Teufel drein! Він тут на герці
Прийшов зо мною. Швабський кньох!
Гей, хлопці, хто-сте найсильніщі,
Беріть його і заведіть
У псарню й фіртку защепіть, —
Най псам патент свій прочитає!
А ви роззяви (до хлопів
Звернувсь) ще мало патиків
Набрали? Що за біс вес пхає
Під мої руки? Браму там
Замкніть! Ось я снїданє дам
Всім, хто тут є! Де лози, буки?"

Ми помертвіли. Поки ще
Отямились, а слуги вже

Комісаря за руки ймають,
І хоч він як кричав, пручавсь, —
Бігцем помимо волї мчавсь,
Лиш поли фрака з заду мають.

XVII.

Була у пана псарня славна,
Бо пан мисливий добрий був
І в ловах любувавсь від давна.
Чимало гроший повернув
Він на тих псів. Тут край обори,
Оперта о стїну комори
Стояла псарня: був то пліт
Високий і дашком покритий
В округ; в нїм мов несамовитий
Скиглив і вив собачий рід.
Була там сотня тої з'їжнї:
І раси й рости й масти ріжні:
Хорти, бульдоґи, ямники.
Одні на ланцюхах стояли,
Другі в будках спокійно спали,
А инші рвали ся, скакали
Верх плота й вили залюбки,
Їх лиш три рази в день кормили,
Тай то ще скупо, щоб не тили
І швидше гнались за звірем;
Нїхто нї гладить нї пестити

Не смів їх, в псарню доступити
Не міг ніхто, лиш псар Єфрем.
Було пройдеш лиш коло плота,
То рвесь, скиглить тота голота,
Аж землю під собою їсть.
От і не диво, що на тую
Чудну, нечуваную вість,
На поступок безумний, лютий —
Комісаря до псарні пхнути —
На нас на всїх упала млість.

А пан стоїть, як хмара чорна;
У псарни клекотить, мов жорна
Камінє мелють. Враз піднявсь
Страшенний дзявк і ляск собачий —
Се знак, що розказ той ледачий
Сповнивсь, що в псарни опинивсь
Комісар. Слуги ще стояли,
Мабуть що фіртку защіпали,
Й сміялись глупо. Аж нараз
Із псарні писк підняв ся дикий,
Що заглушив собачі крики
І всїми серцями потряс.

„Ратуйте! Квальту!" закричало
Із псарні — й разом замовчало.
Мов іскра впала між народ.
„Ратуйте!" разом заревіли, —
„Біжім ломім сей огород!
Пробі! Комісаря пси зїли!"

І як се сталось, Бог там знає, —
Ураз мов грім залопотів,
Так кинулась юрба цілая,
Туди, аж двір застугонів
Від тупоту. В одній хвилині
Пліт рознесли ми по колині,
Будки, дашки — все на шматки!
Собак, що дужші і лютіщі,
Всіх перебили тут на місці...
Крик, ґвалт, кровавії дрючки,
Проклятя, зойки і побої, —
Все в оглушаючу, щоб такої
Вам чути вже не довелось!

Широко рознеслась відтак
На все Підгірє і Поділє
Ся вість про те, як ми собак
В день волї даної побили,
Собачов кровю освятили
Свободу. Ніщо то ї казать,
Падкий наш люд на все смішнеє;
Десь їм школяр сказав про теє,
Що в Франції якась Бастілля
Була: кого туди всадять,
Тому вже світа не видать.
Так от як ту Бастіллю кляту
Люд зруйнував аж до основ,
Тодї аж вольне сонце в хату
Зирнуло, й день новий прийшов.

Похопили се наші люде:
„А в нас хоч пессяя битва буде
Замість Бастілії!” Було
Сміху із тої битви много, —
Та в самій хвили ми смішного
Не бачили — ми лиш одного
Шукали. З уст усїх ішло
Одно: „Комісар! Де комісар?
Патент де, що прислав нам цїсар?”

Комісаря десь не було!...
Тут люде всї заметушились:
Не вже так з'їли пси його,
Що й костимахи не лишились?
Аж зирк: в соломі, де гнїздились
Собаки, щось шуршить! Ого —
Припали ми і відгребли
Солому — бач! а се комісар!
Грудьми припав він до землї,
Встромив пів тїла в пессю буду,
Лиш ноги ще видні були
З соломи, а в руках держав
Патент, котрим звільняв нас цїсар.
Він тряс ся весь, і не без труду
Ми витягли його на яв
Та бідненький аж застогнав
На ноги ставши: пси розжерті
Штани пошарпали на нїм,
Порвали й тїло: тяжкі рани

Виднілись в місци не однім,
І кров лилась, — і певно смерті
Пожив би був він безталанний,
Коли-б заздалегідь в солому
Не заховавсь, і як би ми
Такому жартови страшному
Кінця не вдіяли сами.

„О-ох! Ветіть мене то пана!"
Стогнав комісар. „Ох, о-ох!
Jetzt wird eh sehn! Та кошта рана
Путе міні за світків твох!
Тепер ше я йому покашу!"

І шкитильгаючи ступав
Опертий на молодіж нашу,
Аж зболю зуби затискав.
Го, го! Тай пан мабуть письмо
Пронюхав носом і побачив,
Що не з поклоном ми йдемо.
Чим скорше слуг у двір стягнувши
І двері на замки замкнувши
Він сам з рушницею в руці
Став у отворенім вікні.
Таке оружне поготове
Комісар навіть не прибаг,
Зближивсь і рани на ногах
Показуючи крикнув: „Ах!
То є косцінносць старогольска!
Herr Schlachziz, — то є пезхольове

Тля вас! А са сапавку тую
Я вас в тій хвили арештую!...
То що? Ви йтете вше то войска?"

Та пан у військо не збирав ся,
Лиш на комісаря зміряв ся
Стрільбою, й крикнув: „Бачиш се?
Тікай від мене, швабський сину,
Бо бистра кулька за хвилину
Тобі погибель принесе!"
На вид стрільби, забувши рани,
Комісар мов змиєю гнаний
Відскочив зойкнувши на бік.
Оглянувсь, далї зупинив ся,
Бо вже в безпечнім находив ся,
І аж тогдї до пана рік:
„Herr Schlachziz! Хросиш? Топре, то-
Са теє хрошенє хоропре [пре!
Ми порахуємось! Ше рас
Ховорю: в імени сакона —
Ти арештант! Піттайсь сейчас,
То й кара путе уменшона!"

„Ходи сюди! Бери мя! на!"
Кричав з наругою Мигуцький...
І разом з кождого вікна
Заблисли люфи стрільб. Війна!
Весь збір заметушив ся людський.
Комісар зблїд і занїмів,
І сам не знав вже, що казати.

Коли в тім в імени хлопів
Війт виступив і так повів:
„Позвольте, пане, нам ділати!
Нам цїсар нинї волю дав
На те, щоб ми йому служили:
А скоро пан забунтував,
Ми вжиємо своєї сили,
Щоб нарозумити його!
Чи так, громадо?"
„Го, го го!"

Громада зично закричала, —
„Нам Горожана показала
Примір, як гнать ті звірі з нор!
Крешіть огонь! Давай соломи!
Всїх живо смирних уздримо ми,
Всїх вивабимо на простор!"

Ще дужше зблїд комісар бідний,
Затряс ся, на колїна впав.
„О кльопа, кльопа!" закричав, —
„Ше лиш сей рас, сей рас послїтний
Тля мене ласку ту сропіть
І тайте спокій! Не палїть!
Втишіте ся! То тому йтїть!
Лишіть його! Не похупляйте
Мене! Як твір пітпалите
То сакричать усї лиш те:
Комісар так касав! Ви тпайте
Лиш те, щоп він с села не втїк,

А я його вісьму як свохо!
О, не ропіть мінї ше тохо!
Ідіть то тома і нічохо
О тім ніокму не кашіть!"

Поміркувались ми. Нехай
І так! Така вже панська доля,
Що й ворог обстає за ним.
„Ну, а щож, пане, наша воля?
„Ви ще не вірите?"
„Один
Бог бачить, як би раді вірить.
Та так богато вже карались
За ню, так часто помилялись,
Що хочем попереду змірить".

„О, пітна кльопа! Пітний край!"
Зітхнув комісар звівши очи,
„Так мнохо піт саснав і лих,
Шо й вірити в топро не хоче!
Як так, пішліть ви верхових
То старости, його спитати,
Чи я прехав в акій причинї!
Та впрочім сам ваш пан віт нинї
Не путе панщини шатати!"
„Най буде й так! Як стій пішлем
Людий до старости, щоб крем
Розвідати," ми всї сказали.
Промили рани і обвили
В комісаря, і посалиди

Його на віз, і провели
Його гуртом весело, шумно
Вестись розважно і розумно.
Аж за село, і прирекли
Ми мовчки панський двір минали,
Лиш вартових дали, щоб з дали
Двора і пана стерегли.

XVIII.

Великдень! Боже мій великий!
Ще як світ світом, не було
Від досвіта шум, гамір, крики,
Мов муравлисько все село
Людьми кишить. Всї до одного
До церкви пруть. Як перший раз
„Христос воскресе" заспівали,
То всї мов діти заридали,
Аж плач той церквою потряс...
Так бачилось, що вік ми ждали,
Аж дотерпілись, достраждали,
Що Він воскрес — посеред нас.
І якось так зробилось нам
У душах легко, ясно, тихо,
Що бачилось, готов був всякий
Цілій земли і небесам
Кричать, співать: минуло лихо!
Найзлійші вороги прощались,

Всї обнимались, цїлувались
А дзвони дзвонять, не стають!
А молодь бігає мов пяна,
Кричить що сили в кождий кут:
„Нема вже панщини нї пана!
Ми вольні, вольні, вольні всї!"
Ба й дїтвора, що в старших баче,
Й собі вигукує, неначе
Перепелята по вівсї.

А як скінчилась божа хвала,
На цвинтар вийшов весь народ.
І як було нас стілько сот, —
Від разу ниць не землю впала
Цїла громада й заспівала
Величнїй той, хвалебний гимн:
„Тебе, о Господи, хвалим!"
Мов грім зарокотїли з раня
Слова високі, звуки втїшнії, —
Але конець святої піснї
Покрили голосні риданя!
Дарма-б і силувать ся, дїти,
Щоб разказать хоч щось-не-щось,
Що в той день славний довелось
Менї на власні очи здріти.
Народ мов безумів з утїх:
Старі скакали, мов хлопята.
Той пару коників своїх
Цїлує кождого мов брата,

Та приговорює, пестить.
А там гуртом сільські дівчата
Всї скиндячки з голов знимають
І бють поклони і складають
Перед іконою. Кричить
Усякий на витанє друга:
„Христос воскрес, а нанщину
Чорт взяв!" А там старий дїдуга,
В селї найстарший чоловік,
На давню, ледви замітну,
Могилку аж грудьми приник,
І обнимає дернину
Й кричить що сили: „Тату, тату!
Ми вольні! Тату, озовись!
Таж ти цїлих сто лїт ту кляту
Неволю двигав, і вмирати
Не хтїв, а волї ждав! Дивись,
Ми вольні! Бідний, ти дождати
Не міг, — аж нам той промінь блис!
Вже моїх внуків пан в палату
Так як мене не забере!
Возьміть мене до себе, тату!
Ваш син свобідним вже умре!"...

Аж ось, заледво піп успів
Паски християнам посвятити, —
Аж бачимо: що се долів
Селом валить? Сїріють свити,
До сонця ґудзики блищать,

І вістря по над головами, —
Тяжкая маса мірно, в ряд
Важкими стугонить ногами.
Жовніри! Грянув барабан,
Мов о стіну горохом сипнув.
А в тім,— о Боже мій!— я глинув:
Посеред відділу — наш пан!
Взад руки скручені, понурий,
Лице до долу похиляв,
Мов день і світ і сонце кляв,
Людий стидавсь. Із заду шнури,
Що панські руки оплітали,
За кінці у руках держав
Гайдук, немов мужик, що гнав
Вола на торг. А позад всїх
Комісар їхав на візочку,
І усміхнув, як на горбочку
Побачив церков, тиск сільських
Людий, що очи витріщали
Зі страхом, подивом на сей
Незвиклий вид.
Вже наближав ся
Той похід, а як порівняв ся
З людьми, комісар крикнув: „Гей!
Пан капраль, станьте!"
„Halt!" роздав ся
Крик капраля.
„Христос воскрес!"
Комісар крикнув до людий,

„Ну, кльопа, вірите вше тнесь,
Що ви свопітні? Ну, щасть Поше!
А то пан тїтич ваш є! Моше
З ним попрощаєтесь, за ту
Йохо велику топроту
Йому потякуєте? Шиво,
Спішіть, хто сна', чи скоро вше
Йохо увитите, по йте
Він у хостину, пити пиво,
Що наварив тля сепе сам,
І не так скоро вернесь вам!"

Мовчали всї, мов онїмілі;
Ураз і радість, жаль і страх
Мішали ся у всїх серцях;
Всї очи хлопські остовпілі
Уперлись в пана. Він стояв
Понурившись, мов почував,
Що і його ткнув палець божий.
Але нї-жаден крик ворожий,
Нї юрба не вийшов. Що вже кпити,
Клясти і звязаного бити,
Коли й без нас побитий він?

Мовчали ми, та не мовчав
Комісар; ноги ще болїли
Так, що аж зуби він зціпляв,
І було видно, що бажав
Чим можна пану допекти;
Він очевидно лиш в тій цїли

Казав його пішком вести
Через село, ще й гайдукови
Дав позад нього шнур нести.
Тепер до пана він промовив:

„Herr Schlachziz! Видиш, кльопа ті,
Шо ти ввашав са хутопину,
Вони чеснійші, ніш такі
Як ти! Вони в тяшку хвилину
Нехочуть кпити і клясти,
Вони топі твою провину
Прощають — вичу то по них!
Ей, кльопа, кльопа, топра кльопа!”...
Та я, пань-цею, не с таких!
Я вше як слий, то чиста сльопа!
Кеп той, пань-цею, хто тає
Пільш ніш сам має, і хто хоче
Ропитись ліпшим, ніш сам є!
А хто менї сропив шо сле,
То най ше анї в тнї нї в ночи
Менї то рук не попатає,
По товхо їх попамятає!”

Тут пан мов в клїти звір метнув ся,
Підвів лице і озирнув ся,
І на комісаря з такою
Ненавистю глядів страшною,
Що той аж зблїд.
„Гієно! Кате!

Погане, швабське племя кляте!
Чи ще тобі не всох язик?
Чи мало ще моєї муки,
Моєї жінки сліз, розпуки?
Чи той її болющий крик,
Як розставала ся зо мною,
Іще тебе не вдоволив?
Ти пхнув єї, в гразь повалив.
Смітє! Таж ти її одної
Слези не стоїш! Звірю лютий!
І ще бунтуєш тих звірів,
Щоб рвали. дерли нас на-впів!
Вона-ж слаба, а я — закутий!
Та ні, Бог ласкав! Ще та проба,
Мов хмара чорная мине!
Веди до старости мене!
Сильнійший Бог ніж швабська злоба!

„Га, га, Herr Schlachziz!" реготав
Комісар, „ти побожним став?
Sehr schön! А віт коли-ш то, прошу?
Таш ше не тавно, як я чув,
Тим самим кльопам ти самкнув
Поперед носом церкву пошу!
Піти ми пітем, та помалю,
То старости ше маєм час, —
А перет тим ше криміналю
Ви покоштуєте у нас!"
І капралю сказав дві слові,

А капраль крикнув воякам:
„Marsch!"
„Ну, ви кльопа, путь сторові!"
Комісар крикнув нам на возї.
І швидко з виду скрив ся нам.

XIX.

Минули свята. Дивно-дивно
Було нам: вже в робучі днї
Атаман не стає в вікнї,
Не стука костуром, не лаєсь,
На панщину не гонить! В снї
Часом атаман ще ввижаєсь, —
На яві все пішло противно,
Працюють люди по полях
Самі собі, а співи ллють ся,
Сміє ся небо, всї сміють ся,
Полудне — спочивати ляг
Мужик при втомлених волах,
Полуднує і оглядаєсь,
Чи де атаман не зближаєсь;
А в тім згадав, що він свобідний,
І аж під небозвід погідний
Веселу пісню затягнув, —
Урвав, оглянувсь, знов ревнув:
„Гей, пропадай ти, наше горе!
І чорт тобі най матїр поре!"

А двір мовчить. Немов заклятий
Стоїть він по конець села,
В саді розцвилім. Не прийшла
Охота людям Й розізнати,
Що дієсь в нім. У всїх так много
Своєї втїхи, дїла свого,
Що й не питали, що там дієсь
Лиш замічали: служба грієсь
На сонїчку, плуги не йдуть
У поле, — тихо так, не чуть
Нї гомону в дворі, нї крику;
Вівати, гостий і музику
Мов хуртовина серед поля
Розвіяла. І до села
Нїхто не відав ся з двора.
От дивні божії дїла!
Одно мале словечко — воля,
І за хвилину мов гора
Між хатою й двором лягла!

Аж ось у провідну недїлю
По хвалї божій стали ми
Під церквою, і тут пішли
Розмови про недавнє лихо,
І про тедерішню надїю,
Про волю і про страх війни,
Про те, як Поляки у Львові
Щось мов задумали, про їх
Ті Ради й ґвард'ї народові:

Одні хрестять ся, другі в сміх...
В тім війт зблизивсь і крикнув: „Тихо!
Панове братя," — він додав, —
„Позвольте слово вам сказати!"

Всї втихли.

„Бог святий нам дав
Святої волі дочекати. —
Хвала Йому!" І шапку зняв,
Перехрестивсь, і всї за ним.
„Ми тїшимось, і маєм чим.
Але-ж не треба забувати
Нам в радости й о тих, котрих
Бог нашим щастєм днесь карає.
Панове братя, кождий знає,
Наш пан в арештї." Тут затих
І кашлянув. „Ну, пан із нами,
Що правда, добре жартував, —
Та він же за своє дістав.
Але-ж панове, там в дворі
Лишалась панї з сиротами.
Вона нам не в одній порі
Допомагала, мужа свого
Нераз за нас слїзми й словами
Благала..."
„Правда, правда!" всї
Запомонїли. „Добра панї,
Вона невинна!"
„І менї

Здаєсь, брати мої кохані,
Що був би гріх, як би чужі
Гріхи на ній ми відомщали
Її? Що з нею?"
„Таки ні!"

„Ніхто не був? В дворі так тихо.
Хто зна', чи там не склалось лихо...
А після всього, що було,
Вона боїть ся нас, гадає,
Що проти неї все село.
Панове братя, ось яка є
Моя порада: виберім
Кількох з між нас і в двір підім
Патїшить паню. А як треба
В чім помогти, то й поможім, —
Се й Бог нам надгородить з неба!"

„Так, так!" довкола загуло.
„Ідїть ви війте, і ви Яцю
(Се ніби вказують на мене)
І ви Прокопе, й ви Семене,
Ідїть !А як же-б то було,
Щоб пані так і пропадала
Серед живих людий, щоб працю
Двірськая служба розтягала?
Ні, що було вже, то було,
А паню треба ратувати.
Ідїть, скажіть, що все село

За дармо буде працювати,
Аж доки не поверне пан!"

„Так, братя, так, спасибі вам!"
Сказали ми, перехрестились
І до двора іти пустились.

Мій Боже, що в дворі за зміни
Застали ми! Неначе грім
Ударив, або пошесть в нім
Враз вибухла. На розстіж сіни,
Покої і стайні, в стайнях
Реве худоба, пити просить,
А службу лихо злудом носить,
Лиш шепти чути по кутах.
Плуги та борони у шлиях
Серед обори ще стоять,
Як перед тижнем ми самі їх
Покидали. У кухни сплять
Лакеї, хоч уже полудень;
Не топлено в печи, смітя
Валяєсь, стук неначе в будень
З покою чуть... Пройшли ми стиха,—
Аж там візник і візничиха
Якимось куснем долота
Й сокирою, що сили мають,
Шкатулу панськую лупають.
Уздрівши нас задеревіли,
Все вергли і тікать хотіли,

Та не було куди тікать.
„Ну, ну,—війт каже,—не трудіть ся,
Куди вам бігти? Задержіть ся!
Де пані?”
„Та оттут лежать”.
Візник вказав на двері спальні;
З тих, ледво чуть, болющі, жальні
Несли ся зойки. Серце в нас
Завмерло. Боже милий, правий!
Ще вчора стілько блиску, слави
І гордости й пишноти враз —
А нині от що!
Боковими
Дверима в спальню ту війшли ми,
То пані з разу й не могла
Пробачить нас. Вона лежала
На ліжку й тихо лиш стогнала,
Бліда, аж синяя була.

„То ти, Орино?” (Ся Орина
Була єдиная людина,
Що не відбігла ще її,
Чим мала, хору годувала,
І доглядала й пильнувала, —
Але тепер була в селї.
Пішла до війтової хати
Якої помочи прохати).
Зблизились ми і кажем: „Ні!
Вельможна пані, що се з вами?”

Вона зирнула і руками
Закрила очи. „Боже мій!"
Вся затремтївши простогнала, —
„Значить, остатня вже настала
Моя година! Се розбій!"

„Бог з вами, пані, схаменїть ся,
І не лякайтесь, подивіть ся!
Ми з щирим серцем тут прийшли.
Громада шле нас, ми готові
Вам в полї помогти, і в домі
Чим тілько будемо могли".

Розкрила очи бідна пані,
Широко глянула на нас.
„Не вже се правда? Ви не пяні?
Не вже ви люди тож, і в вас,
У мучених, похилих, битих
Не зглухло людськеє чутє?
О Боже! чом ти дав дожити
Менї до сеї хвилї? То-ж
Від нинї все моє житє
Докором буде, що так много
На вас я допустила злого,
Де відвернуть було все мож!
І ви пані? Після всього
Ви раді помогти менї?
О, Бог вам заплать! Доки мого
Житя — хоч то мабудь не много —
Я буду в найвисшій цїнї

От сей ваш поступок держати!
А я так бідна, бідна днесь!
Недужа! Служба вже, здаєсь,
Розтягне гнеть угли від хати;
Муж у тюрмі там гине десь!...
О, Бог вам заплать, що в ту пору
Тяжкую ще хоч ви прийшли!
Дай Бог, щоб ви у всякім горю
Тож поміч щирую знайшли!"

І пані тяжко заридала,
Блїда, безсильная упала
Лицем до подушки. Що ждать?
Ми там не довго розмовляли,
Швиденько у село післали
Скликати хлопців, баб, дївчат.
Війт службу скликав, строго взяв
На допити: хто що покрав,
Все повідбирано. Післали
За лїкарем: баби покої
Попорядили і прибрали.
Ті в печах топлять, ті варять,
Росіл для пані; господарі
Взяли ся чергу укладать,
Кому і з ким на завтра в парі
На панське їхати орать.

За тиждень пані наша встала
Із служби давньої остала
Одна Орина, — решту всїх

Сама громада розігнала.
З робіт у полї весняних
Найбільша часть була готова.
А панї ходить, анї слова
Не каже, лиш часом зітхне
Або слезами обіллєть ся,
Коли на згадку навернеть ся
Минуле клятеє, страшне.
Тай инші ще були причини,
Що панї плакала що днини:
Про пана й чутки не було.
Що з ним? Куди його заперли?
Не вже і слїд його затерли?...

Отсе три тижнї вже пройшло
Від свят. Зве панї всю громаду
До себе до двора на раду.
Прийшли ми, на подвірю стали
По давньому і поглядали
На ґанок. Але крізь вікно
Відчинене маха' рукою,
Зове нас панї до покою...
Війшли ми, бачим — що воно?
Столи заставлені чарками
Й тарелями, а по куткам
Горілка, пиво барилками.
Аж панї вийшла й каже нам:

„Сїдайте, люди! Ось настала
Нова доба для нас усїх:

Недоля ваша вже пропала,
А нам пора змазать свій гріх.
Я бачу, як несправедливо
Мій муж із вами обходивсь,
А ви так щиро, так уцтиво
Мене поратували в горю,
І то в саму найтяжшу пору,
Де кождий инший відступивсь!...
Тепер для мене ви єдині
Сусіди і опікуни
І братя. Тож простіть, що й нині
О поміч мушу вас просить.
Та поки діло, ми повинні
Враз випити й прекусить.
Пропали вже раби й пани, —
Нам треба мирно, спільно жить!"

І після хлопського звичаю
Найпершу чарку притулила
До уст і війту подала.
„Дай Бог, щоб всюди в нашім краю
Заблисла згоди й миру хвиля
Така як тут!" вона рекла.
„Дай Бог, аби біда навчила
Усіх панів, як жить з людьми!
Хто жити-ме по людськи з нами,
З тим жити-мем по людськи й ми!"
Оттак громада відказала,
І чарка довкола стола.

По черзї з рук до рук гуляла,
Аж поки всїх не обійшла.

Засїла й панї поміж нами
За стіл — сумна, не їсть, не пє,
Так видно — боре ся з слезами.
І нам той кусник в рот не йде.
Всї стихли. Далї наша панї
Як не заплаче! Всї ми ну-ж
Її як мога потїшати.
Вона-ж крізь плач ледви сказати
Могла: „Мій муж! Мій бідний муж!...
Чи з вас нїхто о нїм не чув?"
Де він тепер? Мої кохані,

„Нїхто!"
„Неначе потонув!
О Боже мій! Вже три недїлї!
Я тут лежала, хорувала,
Та з дня на день його все ждала, —
Його нема! О братя милі,
Ратуйте! Се-ж не може бути!
Комісар хоч на нього лютий,
Та все-ж не він в окрузї пан.
Та-ж староста є старший там!
А староста наш друг, у нас
Їв, пив і полював не раз. —
То не повинен допустити
Так довго мойого морити

В тюрмі! О Боже, Боже мій,
Тяжкий на нас впав допуст твій!"

Тут хлипанє зглушило мову.
По хвили відізвалась знову:
„Що-ж маю діяти тепер?
До Львова їхати, чи до Відня,
Чи унизитись як послідня,
І тому, що його запер,
Комісарю до ніг упасти?
Чи справедливости, чи ласки
Просити? Радьте ви мені!"

Ми похитали головами,
А далї війт говорить: „Нї,
Вельможна пані! Не за вами
Тут правда, бо зневажив пан
Комісаря. Тепер комісар
Старший в окрузї! Був я сам
При тім, як старосту до Львова
Покликали. То й раджу вам:
Далеко проживає цїсар
І в Львів не близькая дорога,
А в канцеляріях вони
Почнуть по свойому спішити,
То може пан наш і зогнити
Не виглянувши із тюрми.
Нї, я би иншу вибрав часть:
Збирайтесь зараз у дорогу,
Поїде нас кількох із вами,

Просїть слїзми, а ми словами, —
То чень без письм, без просьб, без
Комісар пана вам віддасть". [всього

Аж врадувалась бідна панї.
„Спасибі вам, мої кохані!
Не дай Бог вам такого зла!
Я вам нїколи не забуду!...
Я вам до гробу вдячна буду
За ваші добрії дїла!"...

XX.

По своїй келїї тюремній
Тїсній, брудній, вохкій і темній
Пан ледво дишучи ходив.
І гнїв і жаль його дусив.
Вікно кратоване високо,
Немов підсліпувате око
Глядїло скоса у тюрму,
І рай зборонений, прекрасний —
Світ білий, сонця розблиск ясний
І лазуровий звід йому
Являло, мучило й дразнило,
Гадючим мов жалом жалидо...
І сам серед чотирох стїн
Ходив, мов звір у клїтцї бив ся,
То кляв, то Богови молив ся,
То всею груддю кашляв він.

Мій Боже милий, що з ним сталось
За тих от кільканацять днів
І половини не осталось
З давнього пана. Помарнів,
Насовивсь, бігає очима
Довкола, весь їх блиск погас,
Чого ґлубокая морщина
Розбороздила, раз у раз
Покашлює і навіть кровю
Плює. „Се він як перший час
Сюди прийшов — оповідали
Тюремні ключники мені, —
То ніби свому безголовю
Сам вірить не хотів. А далї
Як схопив ся, то по стіні
Трохи не дер ся, та кричав,
Все в коло себе бив, ломав,
І товк о двері головою,
І арештантською їдою
Нам всім на голови шпурляв.
Три дни не їв, не спав три ночи,
І все до старости просив ся,
А староста і чуть не хоче
Про нього: саме виносив ся
До Льова. Присмирнів потому
Наш пан, і їсти вже почав,
Лиш довго по ночах не спав
І нас під милий Біг благав
Донести вість йому із дому.

„Та нам комісар заказав
З ним говорити. Що й казати,
Що й келію йому дібрав, —
Поганьшої не міг дібрати...
А ще до того приказав
Лиш раз на день, тай то смерком
Його на прохід випускати".

От вже і нині вечеріє,
Ось ключник забрязчав замком
„На прохід!" крикнув. Пан поспішно
Взяв шапку й вийшов. „Як він сміє—
Шептав в нетямі — клятий Шваб,
Як сміє він мене держати
Без суду й слідства? І чи вічно
Держати-ме? Чом не чувати
Нічого з дому? Я ослаб —
Се байка, — але жінка! Боже!
Хто знає, сей поганець може
Плопів підбурив, з мого дому
Лиш пожарище, а вона
Недужа, в муках десь кона?...
О, скоро так, то буде й твому
Житю конець, ти сотона!"

Тяжкі ті, невідступні мисли
Його пекли і гнали й тисли,
І він затисши кулаки
Біг мов безумний по надвірку...
Аж глип! Іде комісар в фіртку,

За ним чотири гайдуки.
Комісар к ньому обернув ся,
І їдовито усміхнув ся...
Той сміх Мигуцького немов
І не чекаючи, що скаже
Ножем у серце заколов.
Комісар, він рванувсь ураз,
Комісаря за грудь потряс
І крикнув: „Кровопійце! Враже!
Чи ще із тебе не досить?
Чи ще ти моїх мук не сит?
Коли не сит, так доконай же
Мене від разу!"
„Гвальт! Ратуйте!"
Комісар крикнув, в зад подав ся.
Тут пана гайдуки спіймали.

Він висапавсь і — засміяв ся.
„Го, го, Herr Schlachziz, не шартуйте,
От ви які! Ану там, чуйте,
Пан керкермайстер, Bank heraus!"

Мигуцький зблїд. „Се що значить ся?
Я-ж шляхтич!... Ти би смів?.. Я... я..."

„О, прошу, прошу не шурить ся!
Тепер в нас констітуція!
І проти права й проти пука
Всї рівні. Хльопцї, legt ihn platt!

Най пан пізна', що то за штука!
Legt ihn, і всипте твацять пять!"

І дармо пан пручавсь, кричав. —
Прийшов в констітуційний час
Закоштував того, чим сам
Колись так щедрий був для нас.

Встав мов пришиблени, немов
Той труп блідий. Лиш з уст стиснутих
По крапельці стікала кров,
І кровю також налили ся
Білки очий непевних, лютих.
Він звільна к Німцю підійшов,
І шепнув: „Ну, тепер моли ся!
Сего не подарую я, —
Се, Швабе, буде смерть твоя!"

„Herr Schlachziz, пане топрочею,"
Спокійно Німець відказав,
І головою похитав, —
„Gedenken Sie, was Sie da sprechen!
Се не кашіть, то є Verbrechen,
То є похроса! Ви своєю
Шляхецкою пихою сам
Сопі все лихо наропили!
Я-ш тут то вас ішов в тій хвили,
Шоп топру вість потати вам.
Ось тут у мене ваша пані
І кльопа, що пули піттані

У вас, — вони сюта прийшли
Са вас просити. Кльопа, кльопа,
Та топра, пане! Ваша пані
Мені роскасувала купа,
Як то вони їй помогли
У всім. Не міг я віткасати,
І йшов сюта, шоп вам свій піль,
Свою сневаху тарувати.
Та тохо, шо ся тутка стало,
Я тарувати вам не міг.
Тут Ordnung є отин тля всїх!
Ітїть ше, пане, геть віттїль
І сапувайте, шо пропало!"

Та дивне диво! Ті слова,
Що сповіщали пану волю,
Не о що не втишили болю,
А мов збільшили; голова
Його схилилась, згасли іскри
В очох, а хід, недавно бистрий,
Зробивсь повільний. Мов зовсїм
Утратив тямку й почуванє,
Зробивши кроків шість чи сїм,
Він став, оглянувсь — і риданє
Нараз ним затрясло усїм.

Чого він плакав? Чи лиш з болю,
Чи з того, що ішов на волю?
Чи смерть вже близьку прочував?

Чи зрушила запекле серце
Мужицька добрість, що їй перше
Через насилє не взнавав?...

Оттут моя кінчить ся повість.
Що далї сталось — в двох словах
Скінчу. За пізно в пана совість
Порушилась. Грижа й тюрма
Його здоровлє підточила,
Так що заледво на ногах
Міг удержати ся. Рішила
Лїкарська рада, що нема
Ратунку, лиш в італьськім краю,
Під теплим небом. Що робить, —
Вже-ж треба їхать, скоро рають!
Та вдіки гроший учинить?
Го, го, а від чого-ж є Жид
Услужний? Мошко наш не спить!
Як лиш учув, що панству гроші
Потрібні — духом прилетїв...
(А як недавні нехороші
Часи були, то не являв ся,
Але з злодіями змовляв ся
І крадене в дворі добро
Скуповував у двораків),
От той то Юда підлизав ся,
Підсунув гроші і — перо,
А пан і сам не спамятав ся,
Як контракт з Жидом підписав.

І поки жнива ще настали,
Пан з панею в Італью мчав.
Дітий кудись порозміщали,
Замкнув двір, а Жид обняв
Село в аренду.

Рік минав,
Вернула пані вже вдовою, —
Пан на чужині десь сконав.

Жила самітно, сумувала,
З людий ні з ким не розмовляла,
Лиш Мошко щиро припадав
Все коло неї і держав
Посесію. І ще пройшло
Літ кілька. Пані враз зібралась,
Не говорила, не прощалась
Ні з ким, і десь кудись помчалась,
І слід за нею замело.

А Мошко закупив село.

LIBRARY
NOV 05 2005
UNIVERSITY OF TORONTO